

गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण

शोधार्थी

सीता कुमारी थापा

क्याम्पस क्रमाङ्क ९

त्रि.वि.दर्ता नं : ९-२-३११-२१४-२००६

परीक्षा क्रमाङ्क : ३११००३०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह एम.एड्.
नेपाली दोस्रो वर्षको नेपाली शिक्षा पाठ्यांश ५९८ को
प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस
तम्घास, गुल्मी
२०७१ (२०१४)

निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अर्न्तगतको रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसअर्न्तगतको शिक्षाशास्त्र संकायको नेपाली भाषा शिक्षा विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा शिक्षा ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत “गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण” अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी सीता कुमारी थापाद्वारा मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । निजाद्वारा कडा मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको हुनाले यस शोधपत्रप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रको मूल्यांकनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :-२०७१।०२।१६

शोध निर्देशक

.....

रमाकान्त पौडेल
नेपाली भाषा शिक्षा संकाय
रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस
तम्घास, गुल्मी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसअन्तर्गतको नेपाली भाषा शिक्षा विभागका छात्रा सीता कुमारी थापाले रमाकान्त पौडेलको निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको (नेपा- शिक्षा ५९८) लागि तयार पारिएको गुल्मेली उपभाषिकाको शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण अध्ययन शीर्षकले शोधपत्र सम्बन्धित तहका लागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं	नाम
	हस्ताक्षर
१. अनुसन्धान संयोजक	प्राध्यापक शशि पन्थी
२. विभागीय प्रमुख	उपप्राध्यापक लक्ष्मण प्रसाद रिजाल
३. शोध निर्देशक	उपप्राध्यापक रमाकान्त पौडेल
४. बाह्य परीक्षक	सहप्रा.डा. नेत्र प्रसाद न्यौपाने
५. क्याम्पसप्रमुख	सहप्राध्यापक चन्द्रकान्त पन्थी

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायअन्तर्गत स्नाकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको (स.क्या.प्र) पत्रको लागि मैले आदरणीय गुरु रमाकान्त पौडेलको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्ने प्रेरणा दिँदै सही पथ प्रदर्शन गराएर अगाडि बढ्न प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल निर्देशन दिनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा शोधकार्य गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभागप्रति म कृतज्ञ छु । शोधकार्य तयार गर्ने क्रममा आफ्ना विविध कार्य व्यस्ततालाई कुनै पर्वाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाव तथा सल्लाह दिई प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो कार्य व्यस्तताको बावजुत पनि सुझाव, सल्लाह र सामग्री तथा विवरण उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने शोधनायक सहायक क्याम्पसप्रमुख रमाकान्त पौडेल र दीन पन्थीज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता तथा आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइ दिने रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय, किरण पुस्तकालय तम्घास गुल्मीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । विभिन्न समय र परिस्थितिका बावजुत पनि आजको अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउन हरेक पक्षबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय दाजु प्रकाश थापा र पूजनीय माता -पिता लोकबहादुर थापा र तुलसा थापाप्रति पनि ऋणी छु । अन्तिम स्वरूपसम्म अथाह सहयोग गर्ने सहयोगी मोहन के.सी र यस शोधकार्यमा निरन्तर सहयोग गरिरहने मेरा प्यारा भाइ-बहिनी अशोक र अनिशा थापालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधकार्यमा विभिन्न पक्षबाट सहयोग गर्ने मेरा सहृदयी साथीहरू रीता पाण्डे र सीता पाण्डेप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु साथै परिश्रमपूर्वक कम्प्युटर टाइपिङ गरिदिने नमुना कम्प्युटर एण्ड स्टेशनरी सेन्टरलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा म यस शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण विभाग तम्घास, गुल्मी समक्ष पेश गर्दछु

शोधार्थी
सीता कुमारी थापा

शोधसार

गुल्मेली उपभाषिकाको शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण

शीर्षकमा गरिएको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोशनिर्माणको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनमा गुल्मी जिल्लाअन्तर्गतका कुनै निश्चित गा.वि.स. लाई नमुना मानी यस जिल्लाका सम्पूर्ण गा.वि.स.मा बोलिने शब्दहरूको संकलन गरिएको छ । जसमा तम्घास, अर्खले र सिमिचौर गा.वि.स. का जनतालाई मुख्य केन्द्रविन्दु मानी तयार पारिएको छ । जुन गुल्मी जिल्लाका सम्पूर्ण गा.वि.स. मा बोलिने शब्दहरूको मात्र संकलन गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

ती शब्दहरू अन्य जिल्लामा बोलिने शब्दहरू भन्दा भिन्न किसिमका मानिन्छन् । यस जिल्लामा विभिन्न व्यक्तिहरूबाट बोलिने शब्दको बढी मात्रामा चर्चा गरिएको छ । विभिन्न उपभाषिकामा प्रयोग गरिने शब्दहरूको नमुना निर्माण गरेर उदाहरण नाम, सर्वनाम, क्रियापद र व्याख्या समेत गरेर देखाइएको छ । यसरी यस शोधपत्रमा गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको संकलन र व्याख्या गरिएको छ ।

कुनै पनि राष्ट्रको भाषा संस्कृती, इतिहास, घटना र समाजको प्रतिविम्ब उतार्ने शब्दहरू प्रशस्त रूपमा देखिन्छन् । यिनी सामाजिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक र भाषाशास्त्रीय आदि दृष्टिले तिनको अध्ययन महत्वपूर्ण मानिन्छ । थोरै शब्दमा धेरै ज्ञानको सार निहित रहने हुँदा यो शब्दको मितव्ययिताका लागि गुल्मेली शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस दिशामा भएका शब्दका अध्ययनका प्रयासहरू साह्रै थोरै रहेका देखिन्छन् । यस्ता शब्दहरूमध्ये पनि केही प्रचलित भएको पाइन्छ भने केही लोप हुने अवस्थामा देखिन्छन् । यी शब्दहरूको अध्ययन भएको छ छैन भनि मौखिक परम्परामा प्रचलित भई आएका छन् । यी शब्दहरूको अध्ययन नभएकोमा र यस्ता शब्दले

सामाजिक, स्थानीय जीवनका विकृति, सामाजिक व्यवहार, विधि, निषेध गर्ने प्रचलनलाई जस्ताको तस्तै देखाउने गर्दछन् ।

यसरी गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू नमुनाकोश संकलन गर्दा वृद्धवृद्धा, समाजसेवी, वुद्धिजीवीसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी र कतिपय शब्दहरू पुस्तकको माध्यमबाट पनि संकलन गरिएको छ । यस्ता शब्दहरू संकलन गरी गुल्मेली समाजमा बोलिने शब्दहरू माथि चर्चा र व्याख्या गरिएको छ । यसरी समाजमा रहेका अशिल्ल शब्दहरू माथि चर्चा गरी शुद्ध शब्दहरूको प्रयोग गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
शोधसार	घ
संक्षेपीकृत शब्दसूची	ज
अध्याय एक	१-६
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ समस्या कथन	१
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ शोधकार्यको औचित्य/महत्त्व	४
१.७ शोधकार्यको सीमा	४
१.८ शोधविधि	५
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	६
अध्याय दुई	
२ गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दकोशको संकलन	७-१५
२.१ नेपाली क्षेत्रीय भाषिकाको निर्धारण क्षेत्रीय भाषिकाहरू	७
२.२ नेपाली भाषा र भाषिकाको वर्गीकरण	१२
२.३ पूर्वेली भाषिका	१३
२.४ माझाली भाषिका	१४
२.५ ओरपश्चिमा भाषिका	१४
२.६ मझपश्चिमा भाषिका	१४
२.७ परपश्चिमा भाषिका	१५

अध्याय तिन

३ गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण	१६-४९
३.१ गुल्मेली उपभेदको पहिचान	१६
३.२ नेपाली भाषामा रहेका शब्दहरूको परिचय	१७
३.३ नेपाली भाषामा शब्दकोश निर्माण	१८
३.४ गुल्मेली उपभेदका शब्दको निर्धारण	२०
३.५ गुल्मेली उपभाषिकामा मात्र प्रयोग हुने शब्दहरू	२१
३.६ पर्वती, गुल्मेली र गोर्खालीमा प्रयोग हुने शब्दहरूको फरक-फरक रूप	२२
३.७ गुल्मेली भाषिका, पर्वती भाषिका र लेख्य रूपको शब्दको विवरण	२३
३.८ गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना	२३
३.९ शब्दहरूको वर्णानुक्रम अनुसार मिलाएर राख्ने	२८
४० अध्याय चार	५०-५३
४.१ निष्कर्ष	५०
४.२ उपसंहार	५१
४.३ पूर्ववद्ध	५१
सन्दर्भ ग्रन्थसूची	

संक्षेपीकृत शब्द

संक्षिप्त रूप

अ.खाँ.

अ.दु

कृ.वि.बै

खा.पा.सं

गा.वि.स.

गो.द.बा.

गो.प

ज.क.मा.वि.

जि.प्र.का

जि.वि.स.

जि.शि.अ

जि.हु.का

त्रि.वि

प.नि.का

प्र.अ.

प्रा.वि

वि.नि.

भू.पू

रे.ब.क्या.

लो.से.आ

क्षे.शि.नि.

पूरा रूप

अर्घाखाँची

अख्तियार दुरुपयोग

कृषि विकास बैंक

खानेपानी संस्थान

गाउँ विकास समिति

गोरखा दक्षिण बाहु

गोरखापत्र

जनकल्याण माध्यमिक विद्यालय

जिल्ला प्रहरी कार्यालय

जिल्ला विकास समिति

जिल्ला शिक्षा अधिकारी

जिल्ला हुलाक कार्यालय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय

प्रधान अध्यापक

प्राथमिक विद्यालय

विद्यालय निरीक्षक

भूतपूर्व

रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस

लोकसेवा आयोग

क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय

अध्याय एक

१.१. शोध शीर्षक

“गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण” रहेको छ ।

१.२. शोध प्रयोजन

त्रि.वि. एम. एड. दोस्रो वर्षको शिक्षाशास्त्र संकाय नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण स्नाकोत्तर तह अर्न्तगत नेपा.शि ५९८ प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३. समस्याकथन

नेपालको पहाडी प्रदेशमा पर्ने लुम्बिनी अञ्चलका विभिन्न दुर्गम जिल्लाहरूमध्ये गुल्मी जिल्ला पनि एक हो । जुन जिल्लाकै एकमात्र प्रसिद्ध धार्मिक तीर्थस्थल पवित्र तपोभूमि रेसुङ्गाको काखमा अवस्थित छ । गुल्मी जिल्ला विभिन्न धार्मिक, रीतिरिवाज संस्कृतिबाट परिचित छ । यो जिल्ला एउटा भौगोलिक विकटता, पहाड, पर्वत, नदीनाला, पाखापखेरा आदिले भरिपूर्ण जिल्लाका रूपमा मानिन्छ । विभिन्न दुर्गम बस्ती, विभिन्न, जातजाति, भाषा धर्म र परम्पराका मानिसहरूको बसोबास रहेको यस जिल्ला आफैमा एउटा छुट्टै विशेषता झल्काउने जिल्ला मानिन्छ । मौलिक, संस्कृति, मौलिक, चालचलन, मौलिक परम्परा जातिगत विविधता, भाषिकागत विविधता आदि कारणले पनि यस दुर्गम जिल्लामा नेपालको बारेमा सिङ्गो चित्र फेला पार्न सकिन्छ । जसरी विभिन्न खोला नदीलाई आकार दिन र नदी महासागरको आगमता कायम गर्न आवश्यक छन् । त्यसैगरी उपभाषिकाहरू भाषिकाको अस्तित्वको लागि र भाषिका राष्ट्रभाषाको उत्थानका लागि आवश्यक हुन्छन् । नेपाली भाषामा रहेका शब्दहरूको अध्ययन गर्दा यस जिल्लामा बोलिने विशिष्ट शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइदैन । गुल्मेली उपभाषिकामा भएका शब्दहरू नेपाली शब्दकोशहरूमा पनि समाविष्ट नभएको अवस्थामा नेपाली भाषाको शब्दभण्डारको ढुक्ती वृद्धि गर्न गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूलाई नेपाली शब्दकोशहरूमा समाविष्ट गर्न

विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने उपभाषिकाको अध्ययन गरी नमुना उपभाषिका कोश निर्माण गर्नु अपरिहार्य हुन्छ ।

यसरी गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू के-कस्ता छन् ? ती शब्दहरूलाई शब्दकोशीय मान्यताका आधारमा प्रविष्टि क्रममा मिलाएर राख्न सकिन्छ, सकिदैन ? आदि कुराको अध्ययन यस शोधकार्यको प्रमुख समस्या हो यस शोधकार्यअन्तर्गत गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना शब्दकोश निर्माण सम्बन्धमा निम्न लिखित समस्याहरूलाई अधि सारिएको छ ।

१. गुल्मेली उपभाषिकामा के-कस्ता शब्दहरू रहेका छन् ?
२. गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूलाई नमुना कोशका रूपमा तयार गर्न सकिन्छ ?
३. गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू विशेष गरी कुन वर्गका छन् ?

१.४. उद्देश्य

- १) गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू सङ्कलन गर्नु,
- २) सङ्कलन गरिएका शब्दहरूलाई शब्दकोशीय ढाँचाअनुसार प्रविष्टि क्रममा मिलाएर राखी नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु,
- ३) कोशमा संकलित शब्दहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु ,

१.५. पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि शोधकार्य गर्नुभन्दा पहिले उक्त शोधकार्य अर्थात् सो विषयसाग सम्बन्धित रहेर के -कस्ता कार्यहरू भएका छन् ? सोको अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी सम्बन्धित विषयमा गरिएका पूर्व कार्यहरूको अध्ययन अनुसन्धान भएको छ । सोको जानकारी प्राप्त हुने र सो विषयमा थप के कति अध्ययन गर्न सकिन्छ, सोको दिशा निर्देश हुने हुँदा सम्बन्धित शीर्षकमा गरिएका पूर्वकार्यको समीक्षा गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैले प्रस्तुत “गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण” शीर्षकमा शोधकार्य गर्दा यसै

विषयसंग सम्बन्धित विभिन्न पूर्वकार्यहरू गरिएका छन् र ती पूर्वकार्यलाई कालक्रमिक रूपमा अगाडि प्रस्तुत गरिएको छ :

। नेपाली भाषिका संगोष्ठी विशेषाङ्क :

गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूलाई प्रतिनिधित्व हुने गरी समग्र रूपमा नसमेटिएको हुँदा सो अभावलाई पूरा गर्न यो शोधपत्र लेखिएको छ । (वर्ष २८ अङ्क २ सम्पूर्णाङ्क ४२ वैशाख (२०५८)

। हाम्रो पुरुषार्थ, अंक ४२ :

यसमा उल्लेख गरिएका सम्पूर्ण शब्दहरू गुल्मेलीका मात्र नभइ अन्य भेदको पनि राखिएको हुँदा शब्दको परिपूर्ति गर्नका लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । (वर्ष २८ अङ्क २ सम्पूर्णाङ्क ४२ वैशाख (२०५८)

। दीन पन्थी, पाल्पा गुल्मेली उपभाषिका (२०५९) :

यसमा गुल्मी जिल्लाका शब्दहरूलाई नमुना मानी प्रा. दीन पन्थीले सम्पूर्ण शब्दलाई प्रतिनिधित्व हुने गरी शब्दहरू उल्लेख गरे पनि सबै शब्द नसमेटिएको हुँदा यसलाई पूरा गर्न यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

। उत्तरकुमार पराजुली, नेपाली भाषिका शब्दकोश (२०५९):

गुल्मेली उपभाषिकामा उल्लेख गरिएका शब्दहरूले उपयुक्त वा सान्दर्भिक खालका अर्थ दिन नसकेको हुनाले उक्त समस्यालाई समाधान गर्नका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

। डा. टीकाराम पन्थीले भाषिक चिन्तन (२०६०):

यसमा राखिएका शब्दहरूले गुल्मीका शब्दहरूको मात्र व्याख्या विश्लेषण नगरी अन्यको पनि चर्चा गरेको हुँदा गुल्मीका शब्दको बढी चर्चा गर्नका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

१.६. औचित्य/महत्त्व

प्रस्तुत “गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोशनिर्माण” शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने क्रममा गुल्मी जिल्लाका विभिन्न भू-भागमा प्रयोग गरिने शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको छ ।

नेपाली बृहत शब्दकोशमा गुल्मी जिल्लाका मौलिक शब्दहरूले उचित स्थान पाउन नसकेको अवस्थामा गुल्मेली उपभाषिकाका मौलिक शब्दहरू ओभेलमा परेका छन् । यसरी यस्ता मौलिक शब्दहरू संकलन गरी नेपाली शब्द भण्डारको ढुकुटीलाई समृद्ध तुल्याउन सकिने र आगामी संस्करणमा शब्दकोशहरूमा समावेश गर्न सकिन्छ । यसका साथै गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण गर्दा भविष्यमा भाषिकागत/भाषागत शब्दकोश निर्माण गर्ने कोशकारका लागि यसले स्रोतको वा आधारको रूपमा काम गर्ने हुँदा यो शोधकार्य औचित्यपूर्ण वा महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

१.७. शोधकार्यको सीमा

प्रस्तुत “गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोशनिर्माण” शीर्षकमा शोधकार्य गर्दा निम्न लिखित सीमाभित्र रही शोधकार्य गरिएको छ ।

- । गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू संकलन गर्दा २०० शब्दहरू संकलन गरिएको छ ।
- । नमुना शब्दकोश निर्माण गर्दा संकलित शब्दहरूलाई शब्दकोशीय मान्यताका आधारमा वर्णानुक्रममा मिलाएर राखिएको छ ।
- । शब्दको अर्थ स्तरीय नेपालीबाट दिइएको छ, संकलित शब्दहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गरिएको छ ।
- । यसको सम्पादन, बृहत् नेपाली शब्दकोशका आधारमा गरिएको छ ।

१.८. शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य मूलतः पुस्तकालय विधिमा आधारित गरिएको छ । त्यस क्रममा क्षेत्रीय सामग्री संकलन विधिअनुसार जनसंख्याका रूपमा तम्घास गा.वि.स. र यससँग जोडिएका भाँडगाउँ र अर्खले गा.वि.स का पूरानो पुस्ताका व्यक्तिहरूबाट शब्द संकलन गरिएको छ । यी तीन गा.वि.स हरूलाई समग्र गुल्मी जिल्लाका ७९ गा.वि.स. को प्रतिनिधि मूलक नमुनाका रूपमा मानिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य मूलतः पुस्तकालयीय विधिमा आधारित छ । यसक्रममा सामग्री संकलन, क्षेत्रीय विधि र पुस्तकालय विधिअनुसार गुल्मी जिल्लाको तम्घास गा.वि.स. र यससँग जोडिएका अर्खले र सिमिचौर गा.वि.स. का उपभाषिकाका शब्दहरू संकलन गरिएको छ ।

१.८.१. क्षेत्रीय विधि :-

यो शोधपत्र तयार पार्ने शिलशिलामा क्षेत्रीय विधिलाई अपनाइएको छ । यस क्षेत्रका विद्वान् व्यक्ति र विभिन्न गाउँघरमा प्रयोग गरिने शब्दहरूलाई संकलन गर्न सघाउ पुगेको छ ।

१.८.२. सामग्री संकलन विधि :-

विभिन्न पुस्तक र पत्रिकाहरूमा पनि प्रकाशित गरेका छन् । यो शोधपत्रमा सामग्री संकलनका दुई विधिलाई अपनाइएको छ ।

१.८.३. पुस्तकालयीय विधि :-

यो शोधपत्र तयार पार्दा रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय र सार्वजनिक पुस्तकालयका रूपमा रहेको किरण पुस्तकालयलाई छनोट गरिएको छ । यी दुई पुस्तकालयमा पूना ग्रन्थहरू सुरक्षित राखेको हुँदा तिनमा आधारित रही उखानहरूको संकलन गरिएको छ ।

१.९. रूपरेखा

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको संकलन

अध्याय तीन : गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण

अध्याय चार : उपसंहार तथा निष्कर्ष

अध्याय दुई

गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको संकलन

२.१ नेपालीका क्षेत्रीय भाषिकाको निर्धारण क्षेत्रीय भाषिकाहरू :

नेपाली भाषाको भाषिकाहरूको चर्चा गर्दा संक्षिप्तमा भए पनि विभिन्न भाषाविद् तथा विद्वान्हरूले गरेको चर्चालाई यस प्रसंगमा प्रस्तुत गर्नु सामयिक नै देखिन्छ । नेपाली भाषिकाको सम्बन्धमा चर्चा गर्ने क्रममा अब्राहम ग्रियर्सनको “भारतको भाषा सर्वेक्षण” पुस्तकमा भएको पश्चिमी नेपालमा रहेको एकमात्र भाषिका पाल्पाको नाम रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी टर्नबुलको व्याकरण दार्जीलिङको भाषिकामा आधारित थियो । त्यस्तै सूर्यविक्रम ज्ञवालीको नेपाली भाषाको संक्षिप्त इतिहासमा पनि दार्जीलिङकै चर्चा देखिन्छ । यसमा जुम्ला र डोटीको नेपाली भाषा स्तरीय नेपालीभन्दा बेग्लै छ भन्ने कुरा पनि गरिएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको उपभाषिका सम्बन्धमा केही निश्चित कुरा भन्न सकिदैन भन्ने कुरा चूडामणि बन्धुको “नेपाली भाषाको उत्पत्तिमा पाइन्छ । प्रसिद्ध, भाषाविद्, बालकृष्ण पोखरेलले नेपाली भाषाको कथामा नेपालीका तीन भाषिका देखाएको पाइन्छ ।” जुम्ला डोट्याली र पर्वती त्यसपछिको -पश्चिमी, नेपाली, एक वास्तामा पनि खसानी (जुम्ला) अर्थात् माशाली (डोटेली) अर्थात् पश्चिमी र गोर्खाली -पर्वती) वा पूर्वेली भनेर ३ उपभाषिकाको परिचय दिएको पाइन्छ । यो एउटा नेपाल अधिराज्यको उपभाषा हो । (सिंजापति, २०४७ : ७१) त्यसैगरी क्षेत्रीय भेदका विभिन्न नेपाली भाषा बोल्दा वा (उच्चारण गर्दा) क्षेत्र अनुसार भिन्न भिन्न रूपमा देखिने भेदलाई भाषाको क्षेत्रीय भेद भनिन्छ । हरेक भाषाले एउटा निश्चित क्षेत्र ओगटेको हुन्छ । त्यो क्षेत्र सानो वा ठूलो जस्तो पनि हुन सक्छ । त्यस क्षेत्रमा बोलिने भाषाका विभिन्न कथ्य भेद देखा पर्दछन् । त्यस्ता भाषिक भेद नै भाषिका हुन् । स्थानीय रूपमा बोलिने कथ्य भेदलाई नै भाषिकाको रूपमा लिन सकिन्छ । कुनै पनि भाषा सबै ठाउँमा एकै रूपको हुँदैन भाषा भौगोलिक दूरी, समयको अन्तर धेरै समुदायसँगको सम्पर्क, सामाजिक भेद,

जनघनत्व सामाजिक विविधता, बसाँइसराइ आदिका कारणले गर्दा एउटा भाषा बोल्ने भाषिक समुदायमा पनि एकभन्दा धेरै भेद हुन्छन् । भाषिकामा ध्वनि, रूप, वाक्यगठन अर्थ आदिमा फरक आउँछ तर पनि भाषा-भाषिकाको समाजको लागि बोधगम्यता हुन्छ । यदि बेग्लै किसिमको भाषा बन्दछ । भाषा भेदलाई नै भाषिकाको रूपमा लिन सकिन्छ । (सिंजापति, २०४७ : ८२) भाषिकालाई वा उपभेदलाई पनि २ भागमा यसरी विभाजन गरेर देखाउन सकिन्छ ।

जुन क्षेत्रीय भेदलाई यसरी प्रस्ट्याउन सकिन्छ । यसरी विभिन्न भाषिक समुदायका सदस्यहरू जुन भौगोलिक क्षेत्रमा रही आएका छन् । त्यही क्षेत्रका कारणले भाषाका भेद देखिएको छ भने त्यस्तो भेदलाई भाषिकाको क्षेत्रीय भेद भन्नु र भौगोलिक भाषिका भन्नु एउटै कुरा पनि मानिन्छ । सानो क्षेत्रमा बसेका भाषिक समुदायका सदस्यहरू आर्नो समुदायका सदस्यको संख्या बढ्ने बित्तिकै गाँसबासको खोजीमा विशाल क्षेत्रको खोजी गर्ने गर्दछन् । हुन् त वर्तमान सन्दर्भमा राजनीतिक सांस्कृतिक स्थिरताले गर्दा बसाँइसराइको क्रम सामूहिक रूपमा सम्भव नहुने देखिन्छ । तर पनि भाषा विकासको प्राथमिक र मध्य चरणमा भाषिक समुदायका सदस्यहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्ने गर्थे । त्यसैको परिणाम भाषिका हुँदै नयाँ भाषाको जन्म भएको पाइन्छ ।

भाषाविद्हरू भौगोलिक भाषिका जन्मनुका पछाडि तीनवटा बाह्य कारणहरू पनि रहेको बताउँछन् । जहाँ क्षेत्रीय भाषिका र भौगोलिक भाषिकालाई एउटै रूपमा लिन सकिन्छ । बाह्य कारणहरू पनि रहेको बताउँछन् । जहाँ क्षेत्रीय भाषिका र भौगोलिक भाषिकालाई एउटै रूपमा लिन सकिन्छ । बाह्य कारणहरू यसप्रकार छन् ।

- १) जनसंख्या बहुलता
- २) जनसम्पर्कको अभाव
- ३) भौगोलिक विकटता
- ४) भाषिक द्विपको स्थिति

५) यातायातको कठिनाई

६) राजनीतिक धार्मिक र सांस्कृतिक आधार

७) समय/काल, प्रयोक्ताको जनसांख्यिकी वितरण

यी कारणहरूले एउटै भाषा बोल्ने समुदायका बीचमा पनि भाषिक चिन्तन ल्याउँदछन् । मन्दगतिमा भाषिक भिन्नताले भिन्न भाषिक स्वरूपको विकास गर्दै जान्छन् । प्रारम्भमा कुनै पनि सदस्यले भाषिक भिन्नता भएको थाहा पाउँदैन । भाषिक व्यवस्था र उपव्यवस्थामा भिन्न गुणले आकार ग्रहण गर्दै गएपछि कालान्तरमा बोधगम्यतामा पनि असर देखिन थाल्छ, अनि अनुसन्धानका क्रममा एउटै भाषाका पनि क्षेत्रीय भेदहरू विकसित भएको थाहा हुन्छ । यसरी विस्तारित क्षेत्रमा बोलिएको भाषाका विभिन्न वर्ग उपवर्ग भेटिएमा त्यसलाई भौगोलिक भेद भनिन्छ । भाषाविद्हरू भाषिकाका बीचमा बोधगम्यता रहनुपर्ने कुरालाई आवश्यक सर्त मान्दछन् । एउटै राजनीति सीमाभित्र समेटिएको भौगोलिक परिवेशमा विकसित भएका क्षेत्रीय भेदलाई नै भाषिका भन्ने गरिन्छ । भाषा बोलाइमा क्षेत्रीय कारणबाट समान रूप हुँदैन । उदाहरणका लागि काठमाडौँमा बोलिने भाषा र जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषामा फरक सुनिनु वा देखिनु नै क्षेत्र भेद हो । जहाँ संसारका कतिपय भाषाका क्षेत्रीय भेदहरूका बीचमा बोध गम्यताको सदस्य रहने गरेको पनि देखिन्छ । यसलाई सामाजिक राजनैतिक सीमाले प्रभाव पारेको हुन्छ । मैथिली, भोजपुरी, “नेपालका सन्दर्भमा भाषा हुन भने भारतमा हिन्दीका मानिन्छ ।” नेपाली भाषा र गोर्खाली भाषाका बीचमा यस्तै फरक पाइन्छ, जे भए पनि भाषिका भनेको एउटै राजनीति सीमाभित्र समेटिएको भौगोलिक परिवेशमा विकसित भएका क्षेत्रीय भेदहरू (भाषिकाहरूको) नामका रूपमा लिन सकिन्छ ।

यसरी क्षेत्रगत रूपमा पाइने भाषाको भेदलाई नेपाली र इलामे दुवै नेपाली भाषा भएता पनि ती दुवै भाषामा पाइने वर्णव्यवस्था, शब्दभण्डार र वाक्य ढाँचामा केही फरक पाउन सकिन्छ । अतः बैतडेली नेपाली र इलामे नेपाली एउटै

नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भेद हुन् । यसर्थ क्षेत्रीय भाषिकाको सीमाभित्र एउटा, गाउँ, जिल्ला क्षेत्र र अञ्चल पनि पर्दछन् ।

१ क्षेत्रीय भेद/ क्षेत्रीय भाषिका

२ सामाजिक भेद/ सामाजिक भाषिका

२.१.१ क्षेत्रीय भेद / क्षेत्रीय भाषिक :-

भौगोलिक विकटता, भाषिक प्रयोगको लामो इतिहास, सम्पर्कको अभाव आदिले गर्दा जुनसुकै भाषाका पनि क्षेत्रीय भेद देखिन्छन् । नेपाली भाषा पनि यो सर्वमान्य दृष्टिकोणबाट पृथक रहन सक्दैन नेपाली भाषा पश्चिम महाकाली देखी पूर्वमा मेची अञ्चलसम्म बोलिन्छ । नेपाल बाहिर पनि नेपाली भाषी बक्ताहरू भारत (दार्जिलिङ, आसाम, मेघालय, सिक्किम), भुटान, वर्मा, हङकङ, बेलायत, अमेरिका आदि ठाउँमा रहेका छन् । विदेशका विभिन्न ठाउँमा रहेका नेपालीले नेपाली समुदायसँग नेपालीमै कुरा गर्छन् तापनि उनीहरूको बोलाइमा सर्वत्र समान रूप पाइदैन । देशभित्र बोलिने नेपाली भाषाका अनेक रूप छन् भने देश बाहिर बोलिने नेपालीमा रूप विविधता हुन स्वभाविकै हो । नेपालभित्र अछाम, जुम्ला, दैलेख, प्यूठान, गुल्मी, कास्की, काठमाडौं, रामेछाप, इलाम लगायतका ठाउँमा बोलिने नेपालीका बीचमा पनि ध्वनि, व्याकरण र शब्द भण्डारका तहमा भिन्नता देख्न सकिन्छ । (पोखेल, २०५९: १०)

क) उइका बच्यात भइछ ।

ख) उनीहरूको विवाह भएछ । (आचार्य, २०४० :६०)

माथिका वाक्यहरू क्रमशः पश्चिमेली र पूर्वेली भाषिका नमुना हुन् । (पोखेल २०५९: १०)

२.१.२ सामाजिक भाषिका :-

समाजका व्यक्तिहरूको व्यवहारका आधारमा रहेको एउटै भाषाको भिन्नतालाई सामाजिक भाषिका भनिन्छ । यस्ता भाषिकामा पनि उच्चारण व्याकरण र शब्दभण्डारका तहमा भिन्नता देखिन्छ । समाज विभिन्न

वर्ग, जात जाति व्यवसाय, धर्म, उमेर, शिक्षा, कूल, गोत्र, थर, लिङ्ग, बसोबास, पद, प्रतिष्ठानका आधारमा संरक्षित हुन्छ । यसर्थ भाषामा पनि यही सामाजिक विभाजन अनुरूप भाषिक भेद देखापर्छन् । नेपालीका निम्नलिखित वाक्यहरूलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

क) मौसुफबाट नजर गरिबक्सियो ।

ख) हजुरले नजर गरिबक्सियो ।

ग) उहाँले हेरिस्यो ।

घ) उहाँले हेर्नुभयो ।

ङ) उनले हेरे ।

च) उसले हेन्यो । (पोखेल :२०५९: १०)

यसरी नेपालीभाषी समाजलाई आदरार्थीका दृष्टिले विभिन्न तहमा विभाजन गरिएको छ । आर्थिक विषमताका आधारमा भाषाको सामाजिक विभेदलाई उच्च, मध्य र निम्न गरी छुट्याउन सकिन्छ । धर्म तथा सांस्कृतिका आधारमा पनि भाषाका सामाजिक भेद देखिन्छन् । हाम्रो जस्तो बहुधर्मालम्बी र सांस्कृतिक विविधता भएको देशमा भाषिक प्रयोगका धार्मिक - सांस्कृतिक भेदहरू पाइन्छन् । यस्ता भेदहरूले पनि नेपाली भाषाका सामाजिक संरचनालाई नै संकेत गर्छन् ।

उमेर समूहका आधारमा पनि नेपाली भाषाका सामाजिक भेद देखापर्छन् । स-साना केटाकेटीहरू लै-लै, पापा, नाना, चाचा, बाबा, दिदी जस्ता शब्दको प्रयोग गर्छन् । (-पोखेल :२०५९ :११)

युवाहरूले पनि विभिन्न खालका शब्दहरू प्रयोग गरेर बोल्ने गरेको पाइन्छ । लिङ्गका आधारमा पनि स्वास्नीमान्छे र लोग्नेमान्छेले बोल्ने भाषामा पनि भिन्नता देख्न सकिन्छ । लोग्नेमान्छेले खाएको, गरेको थिए जस्ता क्रियापद प्रयोग गर्दछन् भने महिलाहरूले खाएकी छु, गरेकी थिए जस्ता क्रियापदको प्रयोग गर्दछन् । (पोखेल : २०५९:१२)

२.२ नेपाली भाषा र भाषिकाको वर्गीकरण

भाषाका क्षेत्रीय र सामाजिक भेदलाई भाषिका भनिन्छ । भाषिका भाषाभन्दा सानो र व्यक्तिबोली भन्दा ठूलो भाषिक भेद हो । हरेक भाषाले एउटा निश्चित भाषिका क्षेत्र ओगटेको हुन्छ । कुनै पनि भाषा भाषिकाहरूमा जीवित हुन्छ । किनभने कुनै पनि भाषाको वक्ताले त्यस भाषाको कुनै एक भाषिका बोलिरहेको हुन्छ । “एक कोस पर पानी , बदले दुई कोश पर बानी” भन्दछन् । अभै केही पर जाँदा भाषा भेद पनि बदलिन्छन् । एउटै भाषा बोल्ने पूर्वका मानिसहरू पश्चिमका मानिसहरूको बोली सुनेर अचम्म मानेर हाँस्छन् । त्यस्तै पश्चिमका मानिसहरू पूर्वका मानिसको बोली सुनेर दङ्ग पर्छन् । “एकातिरको श्लील बोली अर्कोतिर अश्लील हुन्छ । जस्तै पश्चिममा कन्नो शब्द अश्लील होइन तर पूर्वमा कन्नोभन्दा लाजमर्दो कुरा बन्छ ।” (पाल्पा गुल्मेली उपभाषिका, २०५९: ११)

नेपाली भाषा अहिले विस्तृत भूभागमा बोलिन्छ । नेपाली भाषाको करिब एक हजार वर्षको इतिहास रहेको छ । नेपाली भाषाको मानक लेख्य रूप भएता पनि यसको कथ्य रूप एकनासको छैन । नेपाली भाषाको कथ्य रूपमा कतै साधारण र कतै विशिष्ट भिन्नतामा देखा पर्दछन् । (पाल्पा गुल्मेली उपभाषिका, २०५९: ११) त्यस्तै भाषामा समय र स्थानले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । त्यस्तै खोलावारि र खोलापारिको बोलीमा पनि धेरै अन्तर पाइन्छ । जुन भाषा जति पुरानो छ, त्यस भाषामा त्यति नै धेरै भाषिकाहरू हुन्छन् । भाषा र भाषिकाबीच अङ्गअङ्गीको सम्बन्ध रहेको हुन्छ । भाषालाई अङ्गी र भाषिकालाई अङ्ग भन्ने गरिन्छ । वास्तवमा सम्पूर्ण भाषिकाहरूको समष्टि रूपलाई नै भाषा भनिन्छ ।

नेपाली भाषाका भाषिकाहरूको बारेमा सूर्यविक्रम ज्ञवालीले नेपाली भाषाका मानक रूपभन्दा धेरै भिन्न रूपहरू हुन्छन् । भन्ने तथ्य उद्घाटन गरे । नेपाली भाषाका प्रख्यात विद्वान प्रा. बालकृष्ण पोखरेलले नेपाली भाषिकाहरूको बारेमा विस्तृत चर्चा गर्दै नेपाली भाषिकालाई पूर्वेली, माझेली, ओरपश्चिमा,

मभ्रपश्चिमा र परपश्चिममा गरी पाँच वर्गमा विभाजन गरे । वरिष्ठ भाषाविद् “डा. चूणामणि बन्धुले पूर्वी नेपाली, केन्द्रीय नेपाली, पश्चिमी नेपाली गरी तीन समूहको चर्चा गर्दै ती भाषिका समूहभित्र उपभाषिका मानिएका भेदलाई भाषिका मान्नुपर्ने स्थिति आउन सक्ने सम्भावना व्यक्त गरेका छन् ।” (पन्थी, २०५९: १२) डा. ब्रतराज आचार्यले नेपाली भाषिकालाई नदीहरूको नाममा भेरी क्षेत्र गण्डकी, कोशी, मेची क्षेत्रजस्ता नाम वर्गीकरण गरे । डा. देवीप्रसाद गौतमले नेपाली भाषिकाहरूको वर्गीकरणमा बालकृष्ण पोखरेललाई नै पछ्याए । यसरी विद्वान तथा भाषाविद्ले नेपाली भाषाका भाषिकालाई भिन्न-भिन्न रूपमा वर्गीकरण गरेता पनि नेपाली भाषा र साहित्य तथा (राष्ट्रभाषा) पाँचौ संस्करण) मा प्रा. बालकृष्ण पोखरेलले उल्लेख गरेका नेपालको प्रमुख भाषिकाहरूको परिचय निम्नानुसार छन् । (पन्थी, २०५९: १२, १३)

- १) पूर्वेली भाषिका
- २) माझेली भाषिका
- ३) ओरपश्चिमा भाषिका
- ४) मभ्रपश्चिमा भाषिका
- ५) परपश्चिमा भाषिका

यसरी विभिन्न भाषिकाको उल्लेख गरेको पाइन्छ । जहाँ एउटा प्रमुख पूर्वेली भाषिकाको बारेमा व्यापक चर्चा गरेको छ ।

२.२.१ पूर्वेली भाषिका :

सबैभन्दा बढी भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएको भाषिका पूर्वेली भाषिका हो । यसको विस्तार भेरीदेखि, लुम्बिनी, धवलागिरी र गण्डकी हुँदै मेची अञ्चलसम्म भएको छ । यसका अतिरिक्त भारतका केही प्रान्त र ठाउँ -सिक्किम, आसाम, मेघालय, दार्जीलिङ, देहरादून, थाक्सु, भुटान, वर्मा, हडकडलगायत यूरोप र अमेरिकातिर बोलिने भाषिका पनि पूर्वेली नै हो । नेपाली वाङ्मय यस भाषिकामा जति फस्टाएको छ, त्यति अरू भाषिकामा फस्टाउन सकेको देखिदैन

पूर्वेली भाषिका समूहमा खसानी, पर्वती र गोर्खाली गरी ३ भेद छन् । (पोखेल , २०५९ : १८३)

२.२.२ माझाली भाषिका :

कर्णाली क्षेत्रमा बोलिने भाषिका समूह नै माझाली हो । यसलाई केन्द्रीय वा जुम्ली भाषिका समूहभित्र राखिन्छ । माझालीमा जुम्ली र पश्चिमेली भाषिका संगठनका साझा विशेषता पाइन्छन् । साथै यसमा प्राथमिककालीन नेपालीका भाषिक विशेषताहरू पनि अवशेषका रूपमा रहेका छन् । माझाली भाषिका, सिन्जाली, असिदराली, मुगाली, हुम्ली, रास्कोटी, तिब्रीकोटी र डोल्पाली आदि उपभाषिका छन् । यी उपभाषिकाका सुक्ष्म भेद पनि छन् । (पोखेल , २०५९ : १८५)

२.२.३ ओरपश्चिमा :

सेती अञ्चलका बजाङ, बाजुरा र अछाम जिल्ला र त्यस वरपरको भू-भागमा बोलिने भाषिक समूह ओरपश्चिमेली भाषिका पनि भनिन्छ । यसलाई पश्चिमेली भाषिका पनि भनिन्छ । ओरपश्चिमाको सम्बन्ध धेरै मात्रामा माझालीसँग र थोरै मात्रामा परपश्चिमासँग रहेको पाइन्छ । खासगरी यस भाषिक समूह अन्तर्गत बभाडी, अछामी र बाजुरेली गरी तीन उपभाषिका छन् । (पोखेल, २०५९ : १८७)

२.२.४ मध्यपश्चिमा :

यो भाषिका समूह सेतीको डोटी, महाकाली अञ्चलको डडेल्धुरा र त्यस वरपरको भू-भागमा बोलिने भाषिका हो । यसलाई मध्यपश्चिमेली भाषिका पनि भनिन्छ । यो धेरै मात्रामा परपश्चिमासँग र थोरै मात्रामा माझाली भाषिकाहरूसँग मिल्दो छ । खासगरि यस समूहमा डोटेली, डडेल्धुरेली, डुम्राकोटी र निरौलीजस्ता भाषिक भेदहरू छन् । (पोखेल, २०५९ : १८७)

२.२.५ परपश्चिमा :

महाकाली अञ्चलका मल्लो, सोराङ, बैतडी, दह्रा, मारमा, लेकमा, चुहागढ, पुचौडी, सर्माली र पाटन आदि इलाकामा बोलिने भाषिका समूह परपश्चिमा हो । यसलाई सुदुरपश्चिमेली भाषिका पनि भनिन्छ । परपश्चिमा भाषिका कुमाउने भाषाबाट प्रभावित छ । यसको सम्बन्ध मङ्गलपश्चिमा भाषिका वर्गसंग धेरै मिल्दो देखिन्छ । (पोखेल , २०५९ : १८८)

अध्याय तीन

गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको नमुना कोश निर्माण

३.१ गुल्मेली उपभेदको पहिचान

गुल्मी जिल्लामा बोलीचालीमा रहेका नेपाली भाषाको पूर्वीय भाषिका अर्न्तगत नै गुल्मेली उपभाषिकालाई लिन सकिन्छ । पूर्वीय भाषिकाले राष्ट्रभाषाको स्थान पाएको छ । गुल्मीको नेपाली उपभाषिका पर्वती उपभाषिकाभन्दा केही मात्रामा फरक छ । पाल्पाली र अर्घाखाँचीको उपभाषिकासँग नगन्य शब्द वा ध्वनि भेदलाई छोडेर बिल्कुलै समान छ । अर्घाखाँची खिदीमका “स्व. कवि दधिराम मरासिनीले मोतिराम युगका कवितामा प्रयोग गरेका कथ्य नेपाली शब्दहरू गुल्मी र अर्घाखाँचीमा समान रूपले प्रयोग गरिन्छन् । ती हुन् : जुन उस्तै हुने शब्दहरू :- पन्पक्ष -पक्षपात), बिलो (भाग), नाजु -कमजोर), कौनै (कुनै), ढाडियो -भरियो) आदि आजभन्दा लगभग २५० वर्षअघि अर्घाखाँचीका योगी शशिधर स्वामीले गुल्मीको रेसुङ्गामा लेखेका प्रबन्धमा पर्याप्त रूपमा बोलचाल र कथ्य भाषाका शब्दहरू प्रयोग गर्नु भएको पाइन्छ । जस्तै “किही पुनि छैन” केही पनि छैन आजसम्म पनि यस्तो भाषा गुल्मी अर्घाखाँचीमा प्रसस्त रूपमा बोल्ने गरिन्छ । (पन्थी, २०६० : ९५)

गुल्मेली भाषिका	पर्वती भाषिका	लेख्य रूप(मानक भाषा)
उम्को	उखुम	उकुसमुकुस
मान्छे	मुन्छे	मान्छे
मिठौजे	मिठौरे	मिठो खोज्ने
सुपो	नाड्लो	नाड्लो
हँडस्या	आँसी	हँसिया
पगार	वान्नु	पर्खाल
कोराआ	बेलचा	बेलचा
आउँच	आम्च	आउँछ

च्यादर	घलेकी	बर्को
भाउँतो	भ्याम्तो	नर्चाहिदो कुरा

संक्षेपमा भन्नुपर्दा भौगोलिक र क्षेत्रीय आधारमा कुनै शब्द उच्चारण गर्दा आ-आफ्नो ठाउँको भाषिकालाई व्यक्त गरे पनि लेखाइमा भने मानक भाषालाई नै प्राथमिकता दिएको पाइन्छ ।, (पन्थी, २०५९: २३, २४)

३.२ नेपाली भाषामा रहेका शब्दहरूको परिचय

शब्द भन्ने वित्तिकै अक्षर - अक्षरहरू मिलेर बनेको भन्ने बुझिन्छ । त्यस्तैगरी शब्दहरूलाई पनि विभिन्न तरिकाले प्रयोग गरेको पाइन्छ । जुन कुनै रूप फेरिने खालका शब्दहरू छन् भने कुनै रूप नफेरिने शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै शब्दलाई विभिन्न तरिकाबाट प्रयोग गरेर वाक्य निर्माण गर्न सकिन्छ । अर्थात् शब्दहरू एक-आपसमा मेल नखाने खालका भए भने त्यसको कुनै वास्तविक अर्थ नहुन सक्छ ।

त्यस्तै गरी कुनै पनि मानिसले केही सम्पत्ति कमायो भने आफ्नो धन-सम्पत्ति ढुकुटीमा थुपाउँछ । त्यस्तैगरी भाषाको पनि आफ्नो सम्पत्तिको रूपमा शब्दलाई थुर्पाउँछ । शब्दलाई नै भाषाको सम्पत्तिको रूपमा लिइन्छ । भाषामा जति नै धेरै शब्दहरू संकलन गर्न सकिन्छ त्यति नै त्यो भाषा समृद्धशाली बन्छ । भाषा समृद्धशाली छ वा छैन भन्ने कुरा थाहा पाउनका लागि शब्दढुकुटीमा प्रशस्त शब्द छन् वा छैनन् भन्ने कुरामा भर पर्दछ । भाषा अभिव्यक्तिको एउटा सशक्त साधन हो । कतिपय यस्ता भाषाहरू पनि छन् जसमा शब्दहरूको कुनै अस्तित्व पनि रहदैन । अपभ्रंश युगमा लेखिएका व्याकरणहरूमा शब्दलाई छान्ने काम हुँदा प्राकृत भाषाको व्याकरण लेखियो र त्यसमा तीन थरिका शब्दहरू पाइन्छन् । (सिंजापति, २०४७ : ४४)

तत्सम शब्द, तद्भव र देश्य चन्द्रिका व्याकरणका लेखक हेमराज गुरूले गल्फ एल. टर्नरले, गोपाल पाण्डेले, भाषाशास्त्री प्रा. बालकृष्ण पोखरेलले “नेपाली भाषा र साहित्यमा नेपाली भाषाको बारे चर्चा गरेको

पाइन्छ ।” हेमराज गुरुज्यू र गोपाल पाण्डेले भर्रो (ठेट) शब्दहरू बाहेक आगन्तुक शब्दहरूलाई मात्र चर्चा गरी ठेट र आगन्तुक शब्दमा विभाजित गरी आगन्तुक शब्दहरूलाई तत्सम र तद्भवमा बोलाएका छन् । त्यस्तै गुरुज्यूले यसमा संस्कृत हिन्दी र भारतका विभिन्न भाषाबाट उर्दु, फारसी, अंग्रेजी र नेपालको प्रान्तीय भाषाहरू मगर, गुरुङ नेवारी लगायतका भाषाबाट तत्सम र तद्भव शब्दको चर्चा गरेको पाइन्छ । संस्कृत प्राकृत हुँदै आएका शब्दहरूमा पनि तद्भव हुन् । (सिंजापति, २०४७ : ४५)

जस्तै :-

अंगार (संस्कृत)	अंगार (तद्भव)
ठोकर (हिन्दी) आगन्तुक	ठक्कर (नेपाली प्रचलन)
जगह (उर्दु)	जग्गा (तत्सम)
आइरन (अर्बेली)	ऐन (तद्भव)
क्याप्टेन (अंग्रेजी)	कप्तान (तत्सम)

मौलिकको वर्गीकरणमा तत्सम, अर्धतत्सम, तद्भव छुट्याएका छन् । तद्भवमा संस्कृत प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका तद्भव शब्दहरू संस्कृतले द्रविड भाषाबाट सापट लिएर प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका शब्दहरूको बारेमा चर्चा गरेको छ । यसरी शब्दहरूको बारेमा विभिन्न विद्वान् लगायत अन्य कुराहरूबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ । (सिंजापति, २०४७ : ४५)

३.३ नेपाली भाषामा शब्दकोश निर्माण

“शब्द र कोश दुई शब्दको योगबाट शब्दकोश’ शब्दको निर्माण हुन्छ । शब्द भन्नसाथ एकभन्दा बढी अक्षरहरू मिलेर बनेको आधारभूत सार्थक एकाइलाई शब्द भन्ने बुझिन्छ । (न्यौपाने, २०६७ : २९६) शब्दकोश भनेको-बृहत नेपाली शब्दकोश (वि.सं २०४०) मा उल्लेख गरेअनुसार नै कुनै भाषाका शब्दहरूको वर्णानुक्रम अनुसार शब्द संकलन गरी व्याकरणात्मक कोटि अन्य भाषामा अर्थ, पर्याय, विशेषता आदि लेखिएको ग्रन्थ वा प्रयोगात्मक

नेपाली शब्दकोशले बताएअनुसार वर्णानुक्रममा मिलाएर तिनको स्रोत, अर्थ प्रयोग आदि सूचनालाई व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएको “ग्रन्थ” हो ।

भाषा परिवर्तनशील छ, यस्तै भाषामा आउने परिवर्तनशीलताबाट नै शब्दकोशमा पनि परिवर्तन आउँछ । त्यस्तै भाषामा कुनै नयाँ शब्द आउने हुन्छ, त कुनै शब्दहरू भने विस्तारै हट्दै गएको पनि पाइन्छ । (जस्तै अर्थ विस्तार, अर्थ संकुचन, अर्थोत्कर्ष अर्थोपकर्ष आदि) जस्ता सृजना हुन्छ । यस्ता अवस्थालाई सम्बोधन गर्न शब्दकोशमा संशोधन र परिमार्जन गर्नुपर्छ अतः शब्दकोश निर्माण निरन्तर प्रक्रिया हो र यो अत्यन्त जटिल एवं चुनौतीपूर्ण कार्य पनि हो, त्यस्तै शब्दकोशलाई कोशका विभिन्न प्रकार मध्येको एक महत्त्वपूर्ण प्रकारका रूपमा लिइन्छ । “विभिन्न प्रयोजनका निम्ति शब्दकोशको निर्माण गरिने भएकाले यसका पनि विभिन्न प्रकारहरू हुन्छन् ।” विशेषतः शब्दकोशलाई त्यसमा प्रयोग गरिएका भाषा संख्याका आधारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । भाषाका संख्याहरूका आधारमा कोशहरूलाई एकभाषी शब्दकोश, द्विभाषी शब्दकोश, बहुभाषी शब्दकोश गरी तीन प्रकारका देखिन्छन् । जुन भाषा उर्दु शब्दको पर्याय, अर्थ, प्रयोग आदि दिइएको कोशलाई एकभाषी शब्दकोश भनिन्छ । जस्तै:- (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानको) नेपाली भाषाको शब्दकोश द्विभाषा प्रयोग गरी निर्माण गरिएका अर्थात् स्रोत भाषामा शब्दको प्रविष्टि गराइ लक्ष्य भाषामा त्यसका समानार्थी एकाइ प्रस्तुत गरिएको द्विभाषी शब्दकोश भनिन्छ । (न्यौपाने, २०६७ : २९८) जस्तै साभ्ना प्रकाशनको अंग्रेजी नेपाली साभ्ना संक्षिप्त शब्दकोश (वि.सं २०३३) त्यसैगरी दुईभन्दा बढी भाषाको प्रयोगबाट निर्मित अर्थात् प्रविष्टिमा दिएको कुनै एक भाषाका शब्दलाई दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाका समानार्थी एकाइको प्रयोगबाट स्पष्ट पारिएका कोशलाई बहुभाषी शब्दकोश भनिन्छ । जस्तै नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले २०३० सालबाट १४ भाषाको प्रयोग गरी निर्माण गरेको नेपाली स्रोत भाषात्मक पर्यायवाची शब्दकोश हो । (न्यौपाने, २०६७ : २९९)

३.४ गुल्मेली उपभेदका शब्दको निर्धारण

गुल्मेली उपभाषिकाको क्षेत्रभित्र औपचारिक बोलाइ लेखाइमा मानक नेपाली भाषाको प्रयोग गरिए पनि अनौपचारिक बोलीचालीमा व्यापक रूपमा स्थानीय (बोली) को प्रयोग पाइन्छ । त्यस्तैगरी विभिन्न साहित्यकारहरूले समेत आफ्नो साहित्य लेखनमा समेत धेरथोर भाषिकाका शब्दहरू प्रयोग गरेका छन् । “त्यसैगरी गुल्मेली उपभेदका शब्दहरू मानक लेख्य भाषाभन्दा धेरै फरक रहेको पाइन्छ । ” गुल्मीमा बोलिने शब्दहरू अन्य जिल्लाको भन्दा धेरै फरक छ । यहाँको बोली सुन्ने बित्तिकै अन्य क्षेत्रको मान्छेले यो गुल्मीको मान्छे भनेर चिन्ने गर्दछन् । (पन्थी, २०५९ : २३) अन्य क्षेत्रमा बोलिने भन्दा धेरै फरक किसिमका शब्दहरू गुल्मी जिल्लाको भाषाका शब्दमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

गुल्मी जिल्लामा बोलिने नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदलाई अहिलेसम्म पर्वती भेद अर्न्तगत नै राख्ने परम्परा रहिआएको छ । त्यस्तै नेपाली भाषाका तीन वर्गमध्ये पूर्वी वर्गको एउटा सदस्यको रूपमा पर्वती मानिएको छ । विभिन्न पर्वती भेदको भाषिक सीमा खसानी र गोर्खाली बीचको हो भन्ने घोषणाले पर्वतीभन्दा भिन्न विशेषता भएको मानिने पाल्पा गुल्मेलीको अस्तित्व मिचिए जस्तै लाग्छ । (पुरुषार्थ, अंक ४२: २०५७ : ६५) पाल्पा र गुल्मेली पर्वतीको छोरी नभएर बहिनी जस्तो लाग्छ, पर्वती भेदलाई एउटा सिङ्गे पश्चिमाञ्चलीय भेदका रूपमा लिएर त्यसैमा पाल्पा गुल्मेलीलाई उभ्याउन सकिन्छ । त्यस्तैगरी विभिन्न भाषाविद्हरूले पाल्पा र गुल्मीको बोली पर्वतीभन्दा भिन्न रूपमा औल्याएको पाइन्छ । वास्तवमा भन्नुपर्दा पाल्पा-गुल्मेली उपभेद एउटा यस्तो भाषिक त्रिवेणी हो । जसमा गोर्खाली, पर्वती र पश्चिमी भाषिकाहरूको एक-आपसमा मेलमिलाप भएको छ ।

“गुल्मेली उपभेदको पूर्वमा कालीगण्डकी उत्तरमा बाग्लुङ पश्चिमा प्यूठान र दक्षिणमा तराई आदि चौकिल्ला यस उपभेदको सीमा मानिन्छ ।” यो उपभेद पर्वतीभन्दा पश्चिमी क्षेत्रको भए पनि गोर्खालीसँग

निकट छ । यसको कारण देखिन्छ, जसमा गुल्मी, अर्घाखाँची लामो समयसम्म राजनीतिक प्रशासनिक रूपमा पाल्पा जिल्लाको मातहतमा रहेको जानकारी छ । त्यस्तैगरी पाल्पा जिल्लाले राजधानीको सम्पर्कबाट र गुल्मी अर्घाखाँची जिल्लाले पाल्पाको सम्पर्कबाट राजधानीको धेरथोर बोलीको सिको गरे होलान् । गोर्खालीको हँसिया पाल्पा गुल्मेलीमा हँइस्या भएर आएको पाइन्छ, जुन पर्वती भाषामा गोर्खालीको पर्खाल पाल्पा-गुल्मेली यथावत घुसेको छ जब की पर्वती भने (बान्नी) हुन्छ । यस्तै पर्वती भाषामा त्यस्ता शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । जुन शब्दहरू, भउतिनी, रउसी लउसी, रउतपात, बाउलुड, जस्ता शब्दहरू उच्चारण गर्दा गुल्मी र पाल्पाली भाषामा भने गोर्खाली भाषामा जस्तै गरी, भक्तिनी, रक्सी, लप्सी रक्तपात, बाग्लुड जस्ता शब्दहरू उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ । यसरी भाषाहरू बोल्ने क्रममा सुदुरपश्चिममा बोलिने निम्न शब्दले गण्डकी तरेको पाइदैन यी शब्दहरू, भाँतो, चिको, बुड्नो, ओसाउनु, पिंडो जस्ता शब्द पाइन्छन् । त्यस्तै गरी पाल्पा गुल्मीमा बोलिने केही शब्दले भने पर्वती भाषामा प्रवेश पाएका छैनन् । जस्तै ढाँकुर, पोस्कर, भिलङ्गी, खिज्याउनु आदि शब्द हुन्छ । (पुरुषार्थ, अंक ४२ : २०५७ : ६६)

३.५ गुल्मेली उपभाषिकामा मात्र प्रयोग गरिने शब्दहरू

उम्को, बाइमेणा, ठिंगारे, बैसाकी, मन्कनु कोराआ जस्ता आदि

यी माथिका विभिन्न शब्दहरू गुल्मीमा मात्र बोलिने र यिनै शब्दहरू पर्वतीमा भने नचल्ने देखिएको पाइन्छ । त्यस्तै पर्वतीमा जस्तो वर्तमान कालका अपूर्ण र पूर्ण पक्षमा छ' को च' भएर गुल्मीमा बसिच्चु, खाइच्चु, गइच्चन जस्ता रूप बनेको पाइदैनन् । (पुरुषार्थ, ४२ : २०५७ : ६६)

यी विभिन्न शब्दहरूमाथि जोड दिँदै हेर्दा गुल्मीमा बोलिने उपभाषिकाहरू पर्वती भाषिकामा जस्ता अनेक भकारी भवन हुने प्रवृत्ति भएको पाइदैन । यसको सवालमा हेर्दा गुल्मेली भाषिकालाई गोर्खाली भाषिकासँग नजिक रहेको पाउन सकिन्छ । विभिन्न शब्दहरू तुलना गरेर हेर्दा विभिन्न रूपमा

देखाउन सकिन्छ, त्यस्तै गुल्मेली उपभाषिकामा मकारी भवन र उकारी भवन पनि नभएको देखिन्छ, जुन पर्वती भाषिकामा भने प्रसस्त रूपमा देख्न सकिन्छ । जुन मकारी र उकारी लाग्ने शब्दहरूलाई विभिन्न रूपमा तुलना गरेर देखाउन सकिन्छ । (पन्थी, २०५९: २३)

३.६ पर्वती, गुल्मेली र गोर्खालीमा प्रयोग हुने शब्दहरूको फरक-फरक रूप

पर्वती	पाल्पा-गुल्मेली	गोर्खाली
१. गाम	गाउँ	गाउँ
२. ठाम	ठाउँ	ठाउँ
३. जिम्दो	जिउँदो	जिउँदो
४. रउसी	रक्सी	रक्सी
५. पाउच	पाक्च	पाक्छ
६. देउतैन	देख्दैन	देख्दैन
७. सउचु	सक्चु	सक्छु

(पन्थी, २०५९: २४) यस्तै विभिन्न शब्दहरू यसमा पाइन्छ । त्यस्तैगरी पर्वती र पाल्पा-गुल्मेली भाषालाई विभिन्न रूपमा समानताका रूपमा देखिए पनि केही शब्दहरूले भने फरक अर्थ दिएको हुन्छ । जहाँ (ढकनी) भन्नाले पर्वती भाषिकामा भाँडो ढाक्ने भन्ने बुझिन्छ । भने त्यही शब्दलाई पाल्पा-गुल्मीमा भने (ढकनी) भन्नाले घिउमा चामल भुटेर दूधमा पकाएको एकप्रकारको खाना भन्ने बुझिन्छ । त्यस्तैगरी 'बर्को' भन्नाले पर्वतमा घलेक भन्ने बुझिन्छ, भने त्यहीं शब्द पाल्पा गुल्मीमा 'बर्को' भन्नाले च्यादर भन्ने बुझिन्छ, जुन ओढ्ने प्रयोग गर्ने कपडा हो भन्ने गरिन्छ । (पुरुषार्थ अंक ४२ : २०५७ : ६६, ६७)

३.७ गुल्मेली भाषिका, पर्वती भाषिका र लेख्य रूपको शब्दको विवरण

गुल्मेली भाषिका	पर्वती भाषिका	लेख रूप
१) उम्को	उखुम	उकुसमुकुस गर्मी
२) मिठौजे	मिठौरे	मिठो खोज्ने
३) हँइस्या	आँसि	हँसिया
४) सुपो	नाड्लो	नाड्लो
५) तमाल	तमालो	तुवाँलो
६) आउँच	आम्च	आउँछ
७) भाउँतो	भ्याम्तो	नचाँहिदो कुरा
८) च्यादर	घलेकी	बर्को
९) मान्छे	मुन्छे	मान्छे
१०) गुइल्लो	गुलियो	गुलियो

यस उपभेदका क्रममा पश्चिमी भाषिकाका क्रममा अनेक अन्य भाषाका शब्दले स्थान पाएको देखिन्छ । जहाँ कुनै बोटे, मगराती, कुमाल भाषाका प्रसस्त भाषाले गुल्मेली उप-भाषिकाको रूप लिएको देखिन्छ । जस्तै:- चेक्मी, मिर्मी, जुभुड, अग्लुड आदि नामहरु मगराती नै भएको देखिन्छ । (पन्थी, २०५९ : १२०, १२१, १२२)

३.८ गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरु नमुना :-

१ अँएरो	२. अँचेट्नु
३ अथुलाउनु	४. अनचिनारु
५. अप्टिक	६. अपारो
७. अपुरो	८. अल्को
९. अर्नी	१०. आँवै
११. आइसाल	१२. आग्लो
१३. उप्रि	१४. उरलधुरल

१५. एत्रिको	१६. ऐभाती
१७. ओछाउनु	१८. ओछेन
१९. ओसाउनु	२०. काँआट
२१. कोचु	२२. कत्ना
२३. कञ्चट	२४. कन्नो
२५. कोप्चेरो	२६. किम्लो
२७. कर्कलो	२८. किर्नो
२९. काँस्नु	३०. कटनी मटनी
३१. कड्कुरो	३२. कबेली
३३. करिलो	३४. केटाउर
३५. कौनो	३६. कौवा
३७. कड्करी	३८. खाँन्चौ
३९. खप्टिनु	४०. खय्यान
४१. खर्दानु	४२. खुम्ने
४३. खिल्टिनु	४४. खड्जुरो
४५. खपटी	४६. खराकखुरुक
४७. खलान	४८. खली
४९. खासखुसे	५०. खिनौरो
५१. खेलो	५२. खौलो
५३. गवाँच्च	५४. गुन्यु
५५. गुजुप्प	५६. गुदुम्याउनु
५७. गुर्को	५८. गेग्रेटो
५९. गोठाल्याइ	६०. गोसाँ
६१. गोस्वामी	६२. गोसेनी
६३. घुर्कन	६४. घुरो

६५. घाल्लेमिल्ले	६६. घजामघुजुम
६७. घुर	६८. चौठी
६९. चिन्हल	७०. चिको
७१. चखता	७२. चौथाले
७३. चोपिलो	७४. छक्काल
७५. छोपु	७६. छचनिनु
७७. छमरछमर	७८. छत्रिनु
७९. छारो न फोस्करो	८०. छोप
८१. जिउँती	८२. जल्को
८३. जुमुक्क	८४. जादें
८५. जात्तिबित्ति	८६. जिनो
८७. जिवरो	८८. जुराफ
८९. भाँतो	९०. भ्यालुट्ङ्ग
९१. भाम्टे	९२. भिमिनु
९३. भिलङ्गा	९४. भुपुला
९५. भौँक्रो	९६. भौँता
९७. भोपरिनु	९८. भोल
९९. टाकेटुहुरो	१००. टुकुरो
१०१. टुकुरो बुकुरो	१०२. टुरटुरी
१०३. टेकाउनु	१०४. टौवा
१०५. ठिंगारे	१०६. ठेस्नु
१०७. ठनास्नु	१०८. ठिहिरेटो
१०९. डाँडी	११०. डौडारो
१११. डङ्गिनी	११२. डाङ्गो
११३. डाम्रो	११४. डणाँक

११५. डफलो	११६. डिङ्गनो
११७. डिल	११८. डोलु
११९. ढन्मनिनु	१२०. ढोप्नु
१२१. ढाडिनु	१२२. ढिक
१२३. ढेङ्गो	१२४. ढेव्री
१२५. त्याँट	१२६. तिउन
१२७. तिमालु	१२८. थङ्कुरी
१२९. थुतुनो	१३०. थुँगेफुल
१३१. थेचार्नु	१३२. थोरो
१३३. देशाँ	१३४. दुम्को
१३५. दर्विलो	१३६. दुल्को
१३७. दमालु	१३८. दाब्रे
१३९. दङ्गलाउनु	१४०. धउ
१४१. धार्जे	१४२. धाचा
१४३. धामा	१४४. धेरै
१४५. नाउँ	१४६. नाजु
१४७. निछक्क	१४८. नितार्नु
१४९. प्याँलो	१५०. पुनिउँ
१५१. पाक्चे	१५२. पन्पक्ष
१५३. परस्यौला	१५४. पाइतो
१५५. पुत्तौरो	१५६. पकछ्याल्ल
१५७. पढ्तिम	१५८. पोको
१५९. पस्कर	१६०. फुर्मास
१६१. फङ्करी	१६२. फरुवा
१६३. फलियो	१६४. बंगालो

१६५. बिलाभाँडा
१६७. बाउ
१६९. बिक्रो
१७१. बोल्लो
१७३. बेलाउती
१७५. बुङ्गो
१७७. बुजो
१७९. बुणाबुणी
१८१. भाउँ
१८३. भौरो
१८५. भक्कल
१८७. भट्ट
१८९. भेंडरी
१९१. भाप्सिलो
१९३. भस्मै
१९५. मुखौं
१९७. मन्कनु
१९९. माखो
२०१. मिच्छिनु
२०३. मेलोमेसो
२०५. राम
२०७. लिर्किनु
२०९. लपनछपन
२११. लागोभागो
२१३. लालकोटी

१६६. ब्याइते
१६८. बाइमेणा
१७०. बुको
१७२. बालो
१७४. बिलो
१७६. बटुको
१७८. बुङ्गु
१८०. बिपत्ता
१८२. भुँडी
१८४. भ्वाइदलो
१८६. भुङ्गो
१८८. भब्बाउनु
१९०. भन्तिम
१९२. भासें
१९४. भुटन
१९६. म्यात्तै
१९८. मकरो
२००. माचामाच
२०२. मुकुतो
२०४. राम्चे
२०६. ल्वाँउदोसुहाउँदो
२०८. लिर्कुटी
२१०. लहवरी
२१२. लेठा
२१४. लोम्नु

२१५. सैंबी	२१६. सिन्की
२१७. सर्म	२१८. सुल्फा
२१९. सोस्ता	२२०. सराक
२२१. साजी	२२२. सिरिङ्गिनु
२२३. सुपो	२२४. हराउँच
२२५. हडुलो	२२६. हलौडी
२२७. हल्टाउके	२२८. हावाजात
२२९. हाम्ले	२३०. हैच
२३१. हैरान	२३२. होस्

३.९ गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दलाई वर्णानुक्रम अनुसार मिलाएर राख्दा

(अ)

१. अँएरो :- (ना.) पशुको साल नाभी र गर्भाशयसँग बच्चाको सम्बन्ध जोड्ने माध्यम ।

जस्तै : भैसीले अँएरो खायो भने कम दूध दिन्छ ।

२. अँचेटनु :- (अचेटन+नु) (स.क्रि) कसैमाथि दबाव दिनु, वशमा ल्याउनु, कुनै लचिलो वस्तुलाई बेसरी थिच्नु , घचेटनु ।

जस्तै : रामले आफ्ना सामान बेसरी अचेटेर राखेको छ ।

३) अथुलाउनु :- (अथुलाउन+नु) (अ.क्रि) धेरै मोटाउनु, जीउले शरीरको मासु थाम्न नसक्ने गरी बढ्नु, ढाडी हुनु ।

जस्तै : हरी त मोटाएर शरीरमा मासुको अथुलाएछ ।

४) अनचिनारू :- (वि.) नचिनेको व्यक्ति, थाहा नभएको, कहिल्यै पनि नदेख्ने व्यक्ति । जस्तै : आज मेरो एउटा अनचिनारू मनिससँग भेट हुँदा अचम्म भयो ।

५) अप्टिक :- (वि) दोष लाग्नु, आफूले नगरेको काममा विनासितै आरोप आउनु ।

जस्तै : रामले आफूले नगरेको कामको अप्टिक भोग्नुप्यो ।

६) अपारो :- (अपार +ओ)(ना.) फसाद, के गर्ने के नगर्ने जस्तो दोधारको अवस्था आइ लाग्नु आपत वा समस्या खडा हुनु ।

जस्तै : रामको काम गरिदिने हुँदा मलाई मेरो घरको काम साह्रै अपारो भएको छ ।

७) अपुरो :- (अपुर) (स.), आफूसँग भएको भन्दा अन्य सामान ।

जस्तै : आफ्नो घर छोडेर अपुरको घरमा जानु राम्रो काम होइन् ।

८) अल्को :- (अल्को) (वि.) अग्लो , कुनै पनि ठूलो वस्तु मानिने ।

जस्तै : हाम्रो घरमाथि अल्को रूख छ ।

९) अर्नी:- (अरन+इ) (ना.) खाजा, खाना खानुभन्दा अगाडि खाने हल्का, थोरै खाना ।

जस्तै : खेतबारीमा काम गर्दा खेतालाले अर्नी खाने गर्दछन् ।

(आ)

१०) आँवै :- (आँवै) (ना) हजुरआमा, आफ्नो बाबा आमाको आमालाई आँवै भनिन्छ, बुढोपाको व्यक्ति ।

जस्तै : हाम्रो घरमा बूढी आँवै हुनुहुन्छ ।

११) आइसाल :- (आइसाल+अ) (अ.) अर्को साल यस वर्ष पछाडि आउने २०७१ साल ।

जस्तै : हामी त आइसाल भ्रमण जाने हो ।

१२) आग्लो :- (ना) गजवारो, घरमा ढोकामा लगाइने, ढोका बलियो बनाएर सुरक्षित गराउने साधन ।

जस्तै : हामीले घरमा आग्लो लगाउनु पर्छ ।

(उ)

१३) उप्रि :- (अ.) उप्रि, माथिपट्टिको भाग, उपल्लो भाग ।

जस्तै: उप्रिको डाँडामा बस्न रमाइलो लाग्छ ।

१४) उरलधुरल :- (उरल+धुरल) (क्रि.वि.) गोलमाल पार्नु, अरूलाई उकास्नु, नराम्रो कामलाई पनि राम्रो भनेर प्रोत्साहन गर्नु ।

जस्तै : श्यामले रामलाई उरलधुरल पारेर नराम्रो काम गर्न उत्साहित गरायो ।

(ए)

१५) एत्रिको :- (वि.) सानो भाग, ठूला अंशको केही भाग

जस्तै : त्यो व्यक्ति कति एत्रिको देखिएको छ ।

१६) ऐभाती :- (वि) सौभाग्यवती, भाग्यमानी, भाग्य सप्रेकी महिला, श्रृङ्गारले भरिपूर्ण महिला ।

जस्तै : एउटा पतिको साथमा सिँगारिएका महिला ऐभाती देखिन्छन् ।

(ओ)

१७) ओछ्छाउनु :- (ओछ्छाउन+नु) (क्रि.) ओभ्केल पर्नु, छायाँ पर्नु घाम नलाग्नु र शीतल छाँया देखिनु ।

जस्तै : हाम्रो घरमा घाम ओछ्छाउँदा शीतल छायाँ बनायो ।

१८) ओछ्छेन :- (ना.) विस्तारा, खाट वा भुँइमा प्रयोग गरिने, विछ्छ्यौना ।

जस्तै : जाडोमा तातो विस्ताराको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

१९) ओसाउनु :- (ओसाउन+नु) क्रि.) भुसबाट अन्न छुट्याउने काम, अन्न वा खानेकुरामा भएको फाल्तु वस्तु छुट्याउने ।

जस्तै : हामीले धानको भुस ओसाउछौं ।

(क)

२०) काँआट :- (काँआ+ट+अ) कहाँबाट, कहाँनेर ।

जस्तै : तिमी काँआट आयौ ।

२१) कोच्चु : -(कोच्च+नु) (वि) खाँदनु, हर्सोनु, खानु ज्यूनार गर्नु, धेरै वस्तु खाँदैर थोरैमा राख्नु

जस्तै : कति धेरै खाना कोच्छस् तैले राम ?

२२) कत्ना :- कहाँनेर, कुन ठाउँमा ।

जस्तै : तिमी कत्नाबाट आयौ ।

२३) कन्चट :- (ना) कन्सरी, दिमाग, बिग्रनु, रिसले आगो हुनु ।

जस्तै : आज मेरो रिसले कन्चट तातेको छ ।

२४) कन्नो :- (ना) पिठ्यु, शरीरको अङ्ग ।

जस्तै: आज भारी ठूलो भएर मेरो साह्रै कन्नो दुखेको छ ।

२५) कोच्चेरो :- (कोच्चे +रो) (वि) साँघुरो ठाउँ, सानो ठाउँ ।

जस्तै : कति कोच्चेरो ठाउँ रहेछ ।

२६) किम्लो :- (किम्ला+ओ)(ना) कमिलो, जमिनमा रहने, बस्ने किरा ।

जस्तै : किम्लाले टोक्यो भने साह्रै दुख्छ ।

२७) कर्कलो :- (ना) पिडालु, तरकारी बाली तरकारीको रूपमा पकाएर खाइने ।

जस्तै : मलाई कर्कलाको तरकारी अति मनपर्छ ।

२८) किर्नो :- (ना) अर्टेनो, सानो वर्गमा पर्ने किराफट्याङ्ग्राको जात ।

जस्तै : किर्नोले बढी रगत खाइदिन्छ ।

२९) काँस्नु :- (काँस्न+नु) (क्रि.) खोक्नु , रोगले समात्नु, स्वास्थ्यमा खराब हुनु

जस्तै : चिसोले गर्दा मलाई काँसो लागेको छ ।

३०) कटनीमटनी :- (ना.) बाली स्याहार्ने कार्य, आफूले लगाएको खानेबाली घरमा भित्र्याउने ।

जस्तै : हामीले हिउँदको समयमा बढी कटनीमटनी गर्ने गरिन्छ ।

३१) कड्कुरो :- (ना.) दाउरा राख्ने ठाउँ दाउरा घाम पानीबाट बचाउन बनाइने घर ।

जस्तै : हामीले घरमा कड्कुरो बनाएर दाउरा राख्छौं ।

३२) कबेली :- (ना) फर्सी, तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिने ।

जस्तै : मलाई कबेलीको तरकारी मनपर्छ ।

३३) करिलो :- (वि.) उमेर नपुगेको भर्खरको युवा अवस्था ।

जस्तै: साह्रै करिलो मान्छेले ज्यान गुमायो ।

३४) केटाउर :- (केटा+उर) (ना.) केटाहरू, पुरुषको अर्को नाम, बुढोभन्दा अगाडिको अवस्था ।

जस्तै : आजभोलिका केटाउर साह्रै चलाख हुन्छन् ।

३५) कौनो :- (सर्व) कुन, कुन चाहीं वस्तु ।

जस्तै : तिमीलाई कौनो कपडा मन पर्छ ।

३६) कौवा :- (ना.) काग, चरावर्गमा पर्ने ।

जस्तै : कौवा साह्रै बाठो हुन्छ ।

(ख)

३७) खान्चौ :- (खान्च + औ) (क्रि) खान्चौ ।

जस्तै : हामी खानेकुरा खान्चौ ।

३८) खप्टिनु :- (क्रि) दुईवटा वस्तु एउटै हुनु, एकमाथि अर्को वस्तु रहने ।

जस्तै : दुईवटा कापी खप्टिएर एउटै बनेछ ।

३९) खय्यान :- (ना.) खरबारी, घाँस काट्ने ठाउँ ।

जस्तै : हामी खय्यानमा घाँस काट्छौं ।

४०) खँदार्नु :- (क्रि.) थिचिनु, जमिन कुचेर साह्रो बनाउनु, बाँभो हुनु ।

जस्तै : जमिन खँदारेर अन्न उब्जाउ नहुने भयो ।

४१) खुम्रे :- (वि.) बाहुला नभएको आधा भएको कपडा ।

जस्तै : जाडोमा खुम्रे कपडा लगाउनु हुदैन ।

४२) खिल्टिनु :- (क्रि.) दुब्लाउनु, सानो हुँदै जानु, मासु घट्नु ।

जस्तै : बिचरा राम त साह्रै खिल्टिएछ ।

४३) खड्जुरो :- (ना.) वाथरोग, हातखुट्टा समाउने रोग ।

जस्तै : खड्जुरोले शरीर र हातखुट्टा साह्रै दुख्छ ।

४४) खपटि :- (ना.) खप्पर, मानिसको दिमाग, मानिसको शरीरको अभिन्न अंग ।

जस्तै : बिचरा उनको कति अभागी खपटि रहेछ ।

४५) खराकखुरुक :- (खराक+खुरुक) (क्रि.) सबै सक्नु रित्याउनु ।

जस्तै : भए भरको खाना खराकखुरुक पारेर सक्नुपर्छ ।

४६) खलान :- (खला+न) (ना.) भाँडा माभने ठाउँ, जुठ्यान ।

जस्तै : हामीले खलानमा जुठा भाँडा माभ्छौं ।

४७) खली :- (ना.) पिना, विभिन्न काममा प्रयोग गरिने ।

जस्तै : तोरी पेलेपछि, खली निस्कन्छ, जुन तेल निस्किएपछिको सुख्खा भाग हो ।

४८) खासखुसे :- (खास+खुसे) (वि.) सामान्य खालको, तल्लो स्तरको ।

जस्तै : गाउँमा ठूलो व्यक्तिले खासखुसे कुरा गर्दैनन् ।

४९) खिनौरो :- (वि.) ख्याउटे पातलो देखिनु, सानो हुँदै जानु ।

जस्तै : गीता साह्रै खिनौरो हुँदै गइछन् ।

५०) खेलो :- (खेल+ओ) (ना) व्यापार, सामान किनबेच गर्ने काम, जीवन धान्ने काम ।

जस्तै : रामले सानो खेलोबाट सुरु गरेर करोडपतिको स्थानमा पुग्दैछ ।

५१) खौलो :- (ना.) खाडल जस्तै : कुकुरले घरमा नराम्रोसँग खौलो खनेछ ।

(ग)

५२) ग्वाँच्च :- (क्रि.वि.) धेरै, प्रशस्त ।

जस्तै : हाम्रो घरमा भैंसीले ग्वाँच्च दूध दिन्छ ।

५३) गुन्यु :- (ना.) फरिया, महिलाको मुख्य पोशाक, कपडा साडी ।

जस्तै : गाउँघरमा महिलाहरूले गुन्यु लगाउने चलन छ ।

५४) गुजुप्प :- (गुजुप+प) (क्रि.) एउटै समूह एकै ठाउँमा रहने वस्तु, थुप्रो ।

जस्तै : कमिलाको ताँती गुजुप्प भएर एकै ठाउँमा बस्छन् ।

५५) गुदुम्याउनु :- (गुदुम्याउ+नु) (क्रि.) पिट्नु, पिर पर्ने गरी पिट्नु ।

जस्तै : रामले श्यामलाई नराम्ररी चोट पुग्नेगरी गुदुम्याएछ ।

५६) गुर्को :- (ना) हुल, भीड, धेरै मानिसको समूह, भीडभाड ।

जस्तै : केटाकेटीहरू गुर्को लागेर खेलन गएछन् ।

५७) गेग्रेटो :- (ना.) माटो बालुवा खस्रो खालको माटो, मलिलो नभएको ।

जस्तै : गेग्रेटो माटोमा त्यति राम्रो अन्न हुँदैन ।

५८) गोठाल्याइ :- (गोठ+आल्याइ) (ना.) गोठको काम गर्ने , व्यक्ति ।

जस्तै : श्यामले गोठाल्याइ काम राम्रोसँग जानेछ ।

५९) गोसाँ :- (ना.) गृहपति, घरको स्वामी हाम्रो घरको गोसाँ बाबा हुनुहुन्छ ।

६०) गोस्वामी :- (गो+स्वामी) पति, श्रीमान् ।

जस्तै : उनको गोस्वामी असल हुनुहुन्छ ।

६१) गोसेनी :- (ना) भान्सा गर्ने, भित्रको काम गर्ने, मुख्य महिला पत्नी, श्रीमती ।

जस्तै : प्रायजसो घरमा महिला नै गोसेनीको काम गर्ने गर्दछन् ।

(घ)

६२) घुर्कनु :- (घुर+कनु) घुर्नु, ठूलो आवाज निकाल्नु ।

जस्तै : राम निदाएपछि सारै घुर्कन्छ ।

६३) घुरो:- (घुर+रो) (ना) खर, सुकेको घाँस ।

हिउँदको समयमा गाइवस्तुले घुरो खान्छन् ।

६४) घाल्लेमिल्ले :- (घाल्ले+मिल्ले) (क्रि.)मिसाउनु, एकै ठाउँमा बनाउनु ।

जस्तै : तिम्रो र मेरो सबै सामान घाल्लेमिल्ले बनाएर राख्ने हो ।

६५) घजामघुजुम :- (घजाम+घुजुम) भरामभुरुम, सजिलै टुक्रयाउन सकिने ।

जस्तै : विद्यालयका सम्पूर्ण सिसा घजामघुजुम पारेर फोरेछन् ।

६६) घुर :- (ना.) फोहोर ।

जस्तै :कसिङ्गर घर वा अन्य ठाउँमा सफा गर्दा धेरै घुर निस्कन्छ ।

(च)

६७) चौठी :- (ना.) भाँडो, तेल राख्नको लागि प्रयोग गरिने ठेकी ।

जस्तै : परम्पराको चलन अनुसार तेल राख्ने भाँडोलाई चौठी भनिन्थ्यो ।

६८) चिन्हल :- (चिन्ह+ल) (ना.) चिन्ह, संकेत, कुनै वस्तुलाई चिन्ने माध्यम

जस्तै : विद्यालयमा आफ्नो सामान चिन्ने गराउनका लागि शिक्षकले चिन्हल राखिदिन्छन् ।

६९) चिको :- (ना.) चट्याङ्ग, भुइँचालो ।

जस्तै : पोहोर सालको चिकोले धेरै धनजनको क्षति पुऱ्याएको छ ।

७०) चखता :- (ना) नक्कले, नक्कल पार्ने, रूप फेर्ने महिला, नखर्माउली ।

जस्तै : गीता साह्रै चखता केटी हो ।

७१) चोथाले :- (वि.) मुखमुखै लागनु मुखै जवाफ फर्काउनु ।

जस्तै : आफूभन्दा ठूलासँग चोथाले बन्नु हुदैन् ।

७२) चोपिलो :- (वि.) स्वादिलो, मिठो हुनु, मुखमा स्वाद आउने खालको ।

जस्तै : तरकारी चोपिलो भयो भने भात मिठो हुन्छ ।

(छ)

७३) छक्काल :- (अ) ढिला, अबेरा हुनु ।

जस्तै : आज भाइ स्कूल जादा छक्काल भइसक्यो ।

७४) छोप्नु :- (छोप+नु) (क्रि) समात्नु, आफ्नो सामान समातेर राख्नु ।

जस्तै : हरिले आफ्नो किताब छोपेर राखेको थियो ।

७५) छचनिनु :- (छचनिन+नु) (क्रि.) नटेर्नु, कसैले भनेको नमान्नु, आदेश पालना नगर्नु ।

जस्तै : हाम्रो भाइ साह्रै छचनिनेर हिडेको छ ।

७६) छमरछमर :- (छमर+छमर) (क्रि.) छमछम, छुपुछुपु, विस्तारै हिड्नु ।

जस्तै : मेरी बहिनी छमरछमर गर्दै हिड्छिन् ।

७७) छत्रिनु :- (क्रि) हिस्स पर्नु, आफूले पाउने कुरा पनि गुमाउनु, पछाडि पर्नु ।

जस्तै : म त मेरो भागबाट छत्रिएछु ।

७८) छारो न फोस्करो :- (छारो+न+फोस्करो) (ना.) काम नलागनु, केही न केहीको वस्तु ।

जस्तै : उसले कति काम गयो आखिर छारो न फोस्कर भयो ।

७९) छोप :- (ना.) अचार, खानेकुरा, खानासँग प्रयोग गर्ने कुरा ।

जस्तै : मलाई छोपसित रोटी खान मनपर्छ ।

(ज)

८०) जिउँती :- (ना.) रत्यौली, विवाहमा महिलाले गाउने गीत ।

जस्तै : विवाहमा जिउंती खेल्ने चलन चल्दै आएको छ ।

८१) जल्को :- (ना) झुझुल्को, याद आउने कसैको बढी माया लाग्नु ।

जस्तै : आज मलाई आमाको साथै जल्को लागेको छ ।

८२) जुमुक्क :- (जुमुक्क+क) (अ) टुप्लुक्क, अचानक, थाहै नपाई देखिनु ।

जस्तै : बाबा त थाहै नपाई जुमुक्क आइपुग्नु भयो ।

८३) जादै :- (अ.) धेरै, ज्यादै, अति गर्नु, चाहिनेभन्दा बढी उत्साहित ।

जस्तै : आमालाई दाजुले जादै माया गर्नुहुन्छ ।

८४) जात्तिबित्ति :- (जाति+बित्ति) (ना) अति गर्नु चाहिनेभन्दा बढी गर्नु, सीमा नाघेको ।

जस्तै : दाजु काम गर्नलाई जात्तिबित्ति अघि बढ्नुहुन्छ ।

८५) जिनो :- (वि.) छिपिनु, कुनै पनि वस्तु साह्रो हुनु, बुढो हुनु ।

जस्तै : बारीको घाँस त साह्रै जिनो भएछ ।

८६) जिब्रो :- (ना.) जिब्रो, मानिसको अंग, स्वाद लिने ।

जस्तै : हाम्रो जिब्रोले विभिन्न स्वाद थाहा पाउँछ ।

८७) जुराफ :- (ना.) मोजा, जुत्तासँग लगाउने कपडा ।

जस्तै: जाडोमा तातो र बाक्लो जुराफ लगाउनुपर्छ ।

(झ)

८८) झाँतो :- (ना.) जाँतो, अन्न पिस्न प्रयोग गरिने ढुङ्गाको मेसिन ।

जस्तै : हामीले घरमा झाँतोमा मकै पिच्छौ ।

८९) भ्यालटुङ्ग :- (भ्याल+टुङ्ग) (क्रि.वि.) काम नलाग्ने, पुरानो भएको सडेको वस्तु, नराम्रो ।

जस्तै : मेरो कपडा त कस्तो काम नलाग्ने भ्यालटुङ्ग भएछ ।

९०) झाम्टे :- (ना) बिग्रेको रुघा, सन्चो हुन लामो समय लाग्ने ।

जस्तै: मेरो झाम्टे बिग्रेको महिना दिन भयो सन्चो हुन गाह्रो भयो ।

९१) भिमिनु :- (क्रि.) नजिकिनु, नचिनेको अनचिनारु व्यक्तिसँग पनि नजिक हुनु ।

जस्तै : हाम्रो बच्चा गीतासँग पनि कति छिटो भिमियो ।

९२) भिलङ्गा :- (ना.) भिनिया, चामलको पिठोबाट बनाइने रोटीको परिकार ।

जस्तै : हामीले चाडपर्व आउँदा धेरै भिलङ्गा बनाउँछौ ।

९३) भुपुला :- (ना.) मकैका जुँगा, मकै फल्लुभन्दा पहिले निस्कने धान ।

जस्तै : मकैले भुपुला निकाल्यो ।

९४) भेँको :- (ना.) थाक्रो, फलफूल तरकारीमा लगाइने आँड ।

जस्तै : काक्रोमा भेँको राखे धेरै फल्ल्छ ।

९५) भोँता :- (ना.) मकैको समूह, धेरै मकैका घुँगा एकै ठाउँमा बनाउनु ।

जस्तै : हामीले घरमा मकैका भोँता बनाएर राख्छौ ।

९६) भोपरिनु :- (भोपरिन+नु) (ना.) थुप्रिनु, भुमिनु ।

जस्तै : केटाकेटीहरू एकै ठाउँमा भोपरिन थालेका छन् ।

९७) भोल :- रस, तरकारीको रस ।

जस्तै : मलाई तरकारीको भोलसित खाना मिठो हुन्छ ।

(ट)

९८) टाकेटुहुरो :- (टाके+टुहुरो) (ना.) बाबा आमा नभएको, दुवै गुमाएर केटाकेटी एकलै भएका ।

जस्तै : बिचरा ती केटाकेटीहरू टाकेटुहुरा भएछन् ।

९९) टुकुरो :- (ना.) टुक्रो, सिङ्गो वस्तु आधा बनाउनु ।

जस्तै : सानो टुकुरो रोटी खान दिनु न मलाई भोक लागेको छ ।

१००) टुकुरो बुकुरो :- (टुकुरो+बुकुरो) (ना.) घरबारी, आफ्नो सम्पत्तिको अंश ।

जस्तै : त्यो गरिबको साथमा टुकुरोबुकुरो केही छैन ।

१०१) टुरटुरी :- (टुर+टुरी) (ना.) पखाला, हैजा, आउँ, पातलो दिशा लाग्नु ।

जस्तै : अहिलेको टुरटुरीले धेरै जनालाई बिरामी बनायो ।

१०२) टेकाउनु :- (क्रि.) बिसौना, भारी बोकेर हिड्ने समयमा बिसाउने ठाउँ ।

जस्तै : भारी ठूलो भयो टेकाउदै जानुपर्छ ।

१०३) टौवा :- (ना.)माच, परालको समूह, थुप्रो ।

जस्तै: हामीले घरमा परालको टौवा बनाउछौं ।

(ठ)

१०४) ठिंगारे :- बाउसे, खेतमा काम गर्ने मान्छे ।

जस्तै : खेत रोप्ने समयमा धेरै ठिंगारे लाग्छन् ।

१०५) ठेसु :- (ठेस+नु) (क्रि.) खानु, बेस्सरी पेट अघाउन सम्म खानु ।

जस्तै : पेटभरि ठेसेर काम गर्न जाऊ ।

१०६) ठनासु :- सर्तक भएर सुन्नु, ध्यान दिनु ।

जस्तै : राम्रो पढ्ने विद्यार्थी कति ठनासेर सुन्छन् ।

१०७) ठिहिरेटो :- (ना.) ठण्डी, जाडो, घाम नलागेको मौसम ।

जस्तै : पुसमा बढी ठिहिरेटोको समय आउँछ ।

(ड)

१०८) डाँडी :- (ना.) कोक्रो, भोलुङ्गो, नानी सुताउने ठाउँ ।

जस्तै : बच्चालाई डाँडीमा सुतायो भने धेरै समय सुत्छन् ।

१०९) डौडारो :- (ना.) ठूलो खाल्डो अफ्ठ्यारो अवस्था ।

जस्तै : हाम्रो भैंसी ठूलो डौडारोमा पसेर निस्कन नसक्ने भयो ।

११०) डङ्किनी :- (ना.) निधेनी, मरेको मान्छेको आत्मा ।

जस्तै : मैले सपनामा डङ्किनीको स्वरूप देखे ।

१११) डाङ्ग्रो :- सिनो, सडेको, काम नलाग्ने बनेको वस्तु ।

जस्तै : मासु राखेको त कस्तो डाङ्ग्रो जस्तो गन्हाएछ ।

११२) डाम्रो :- गुदी नभएको ।

जस्तै : हिउँदे सिमी सबै डाम्रो फलेछ ।

११३) डणाँक :- ठूलो, जवान, सबैभन्दा ठुलो देखिने ।

जस्तै :हाम्रो भाइ कति ठूलो डगाँक भएछ ।

११४) डफलो :- (ना.) भुल्ले डसना, पुरानो कपडा गाँसेर बनाइएको ।

जस्तै : जाडोमा बाक्लो डफलोमा सुत्नुपर्छ ।

११५) डिङ्गो:- (डिङ्गना+ओ) (ना.) ठूलो, काम नलाग्ने खालको व्यक्ति, बुद्धि नभएको ।

जस्तै : त्यो व्यक्ति कस्तो डिङ्गो रहेछ, भनेको मान्दै मान्दैन ।

११६) डिल :-हृदय, आत्मा, मानिसको भित्री मन ।

जस्तै : हाम्री आमाले डिल भित्रैबाट माया दिनुहुन्छ ।

११७) डोल्लु :- (डोल्ल+नु) भ्याउनु, अधीन गर्नु ।

जस्तै : रामले गरिब गुरुवालाई डोल्ल खोज्छ ।

(ढ)

११८) ढन्मनिनु :- हल्लिनु, हलचल गर्नु, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सरे जस्तो गर्नु ।

जस्तै : रक्सी खाएको मान्छे ढन्मनिदै बाटोमा हिड्छ ।

११९) ढोप्नु :- (ढोप+नु) क्रि.) ढाक्न, कुनै पनि वस्तु छोपेर राख्नु, खुला नराख्नु ।

जस्तै : हामीले खानेकुरा ढाकेर राख्छौ ।

१२०) ढाडिनु :- (ढाडि+नु) क्रि.) अघाउनु, पेट भरिनु, टम्म हुनु ।

जस्तै : आज धेरै खाना खाएर मेरो पेट ढाडिएको छ ।

१२१) ढिक :- (ढिक) (ना.) कान्लामुनी, बारीको छेउ मुनी ।

जस्तै : बारीको ढिकमा घाँस छ, लिएर आउँछु ।

१२२) ढेङ्गो :- (ना) अल्छी हुनु, काम गर्ने जाँगर नगर्ने, बसिरहन मन गर्नु ।

जस्तै : राम त साह्रै ढेङ्गो भएछ ।

१२३) ढेब्री :- टुकी, बत्ती ।

जस्तै : गाउँघरमा ढेब्री बाल्छन् ।

(त)

१२४) त्याँट :- (अ.) त्यहाँबाट, ठाउँ विशेष ।

जस्तै : तिमीले त्याँट सामानहरू लिएर आउनु ।

१२५) तितुन :- (ना.) तरकारी, खानाको परिकार ।

जस्तै : हामीले खानाको प्रमुखमा तितुन पकाउछौं ।

१२६) तिमालु :- (तिमाल+नु) थामथुम पार्नु, भुलाउनु ।

जस्तै : आज कति आवश्यक काम थियो साथीले तिमाल्यो ।

(थ)

१२७) थङ्कुरी :- (ना.) कर्नाल, बाजा, नौमती बाजाभिन्न पर्ने ।

जस्तै :- विवाहमा वा शुभकार्यमा नौमती बजाउँदा थङ्कुरी बजाइन्छ ।

१२८) थुतुनो :- (थुतुना+ओ) (ना.) मुख, मानिसको खाने माध्यम ।

जस्तै : तीतो औषधीले थुतुनो बिगारी दिन्छ ।

१२९) थुंगेफुल :- (थुंगे+फुल) (ना.) सयपत्री ।

जस्तै : तिहारमा ढकमक्क थुंगेफुल फुल्ने गर्छन् ।

१३०) थेचार्नु :- (थेचार+नु) पछार्नु, बेस्सरी राख्नु ।

जस्तै : रामले साथीलाई नराम्रो गरी भुँडमा थेचायो ।

१३१) थोरो :- (ना.) नब्याएको पाडी, माउ बन्न नसकेको भैंसी ।

जस्तै : हाम्रो घरमा पालेको थोरो साह्रै मोटो छ ।

(द)

१३२) देशाँ :- (देश+आ) (ना.) देशमा, एउटा नाममा पर्ने ।

जस्तै : हाम्रो देशाँ गरीब मान्छे बढी छन् ।

१३३) दुम्को :- (ना.) थुप्रो, थोरै वस्तु मिलाएर ठूलो रास बनाइने ।

जस्तै : हाम्रो घरमाथि ठूलो माटोको दुम्को छ ।

१३४) दर्बिलो :- (वि.) दह्रो, गहुँझो, बढी थाम्न नसकिने भारी ।

जस्तै : आजको भारी त साह्रै दर्बिलो भयो ।

१३५) दुल्को :- (ना) प्वाल, भ्वाड, धेरै वस्तु अटाउने खालको ।

जस्तै : मुसाले खोलेर ठूलो दुल्को बनाएछ ।

१३६) दमाल्नु :- (दमाल+नु) यताउता दौडाउनु, विनासितै हिडाउनु ।

जस्तै : भाइले बाखा त्यत्तिकै दमाल्नु थाल्यो ।

१३७) दाब्रे :- देब्रे ।

जस्तै : मेरो भाइले दाब्रे हातले लेख्छ ।

१३८) दड्लाउनु :- (दड्लाउ+नु) (क्रि.) हटाउनु, दुःख दिनु , कुनै पनि कुरा नर्तेनु ।

जस्तै : हाम्रो भाइले खाने बेलामा साह्रै दड्लाउछ ।

(ध)

१३९) धउ :- (अ.) थकै लाग्नु, काम गर्न मन नलाग्नु, पीडित बन्नु ।

जस्तै : आजको कामले त मलाई साह्रै धउ भयो ।

१४०) धार्जे :- (धार+जे) (ना) आनन्द, काम गर्दा नआतिने, विस्तारै काम गर्ने ।

जस्तै : हाम्री आमाले धार्जेसँग घरको काम सक्नुहुन्छ ।

१४१) धाचा :- (ना.) स्वाड, नक्कल ।

जस्तै : उसले त साह्रै धाचा पारेर बोल्छ ।

१४२) धामा :- (धा+मा) (ना.) परिश्रम, मेहनत गर्नु ।

जस्तै : बहिनी पढ्नलाई धामा लगाउँछे ।

१४३) धेरै :- (वि.) भीडभाड, मस्तै, धेरै भएको अवस्था ।

जस्तै : हाम्रो विद्यालयमा धेरै जना विद्यार्थी छन् ।

(न)

१४४) नाउँ :- (ना) नाम, बोलाउदा प्रयोग गरिने शब्द ।

जस्तै : उसको नाउँ कति अप्ठ्यारो रहेछ ।

१४५) नाजु :- (वि.) कमजोर, केही गर्न नसक्ने, दुःखी अवस्था ।

जस्तै : हाम्रो बाबाको साह्रै नाजु अवस्था भएको छ ।

१४६) निछक्क :- (अ) खाँचो, केही नभएको अवस्था, दुःखी समय ।

जस्तै : उसको घरमा खानाको निछक्क भएको छ ।

१४७) नितार्नु :- निखार्नु, सखाप पार्नु ।

जस्तै : आज भोक लागेकोले सबै खाना नितारेर खाएँ ।

(प)

१४८) प्याँलो :- (वि.) पहेंलो, रंग विशेष जनाउने शब्द ।

जस्तै : हाम्रो बगैँचामा प्याँलो फूल फुलेको छ ।

१४९) पुनिउँ :- (ना) पूर्णिमा, एक पर्व, महिनामा एक पटक पर्ने दिन ।

जस्तै : पुनिउँमा जुनेली रात हुन्छन् ।

१५०) पाक्चे :- (क्रि) पाक्चे, पाकेर खान मिल्ने फल ।

जस्तै : हाम्रो बारीमा पाक्चे बेडुलो छ ।

१५१) पन्पक्ष :- (ना.) पक्षपात, काखापाखा गराउनु, समान नदेख्नु ।

जस्तै : विद्यालयमा शिक्षकले कसैलाई पन्पक्ष गर्नु हुँदैन ।

१५२) परस्यौला :- (पर+स्यौला+आ) (ना.) पत्कर, खोस्मेरा, सुकेका पात, हरियो पात सुक्नु ।

जस्तै : भैंसीको गोबरमा परस्यौला विछाएर ओबानो गराउँछौ ।

१५३) पाइतो :- (ना) साइत, बाहिर हिड्ने समयमा राम्रो समय पार्ने, शुभसाइत ।

जस्तै : आज पूर्वतिर हिड्न राम्रो पाइतो परेको छ ।

१५४) पुत्तौरो :- (ना) धुवानु, आगोबाट निस्कने धुवाँ ।

जस्तै : घरमा आज धेरै पुत्तौरो भएको छ ।

१५५) पकछ्यालत :- (पकछ्याल+त) (वि.) प्रसस्त, धेरै आफूले चाहेजति हुनु ।

जस्तै : अहिले त बारीमा पकछ्यालत तरकारी भयो ।

१५६) पढ्तिम :- (पढ्ति+म) (क्रि.) पढ्थ्यौ, पढ्ने गछौ ।

जस्तै : हामीले सँगै पढ्तिम ।

१५७) पोको :- (ना) कोशेली, उपहार, पाहुर मिठो खानेकुराको रूपमा बनाइने ।
जस्तै : घरमा जाँदा वा अन्य नयाँ ठाउँमा जाँदा पोको बनाएर जान्छौं ।

१५८) पोस्कर :- (ना.) मकैका खोस्टा ।

जस्तै: भैंसीले पोस्कर धेरै खान्छन् ।

(फ)

१५९) फुर्मास :- (क्रि.वि.) फजुल खर्च, बढी खर्च चाहिने भन्दा बढी खर्च गर्नु ।

जस्तै : हामीले नचाहिने ठाउँमा फुर्मास गर्नुहुँदैन ।

१६०) फडकरी :- गफाडी, कुरा बढी लगाउने ।

जस्तै : हरि धेरै फडकरी व्यक्ति मानिन्छ ।

१६१) फरुवा :- (ना) कोदालो, फलामको धारिलो मेसिन ।

जस्तै : हामी खेतबारी खन्दा फरुवा प्रयोग गर्छौं ।

१६२) फलियो :- (ना.) फल्याक, काठको सामग्री, घरका काममा प्रयोग गर्ने ।

जस्तै : गाउँघरमा बढी फलियोको प्रयोग गरिन्छ ।

(ब)

१६३) बंगालो :- (बंगाल+ओ) (ना.) गोठ, गाइवस्तु बस्ने घर, सुरक्षित घर ।

जस्तै : हाम्रो बंगालोमा धेरै गाइवस्तु राखिएको छ ।

१६४) बिलाभाँडा :- (ना.) कुरा मनभरि गराउनु, धेरै कुरा सोच्नु ।

जस्तै : आजभोलि रामले मनमा धेरै बिलाभाँडा लगाउँछ ।

१६५) ब्याइते :- (वि) विवाहित, श्रीमान् श्रीमतीको प्रमाण भएको, विहे गरेको ।

जस्तै : हाम्री दिदी त ब्याइते भइसक्नु भयो ।

१६६) बाउ :- (ना) बुवा, पिता, आफ्नो जन्म दिने पूजनीय ।

जस्तै : हाम्रो बाउले मलाई धेरै माया गर्नुहुन्छ ।

१६७) बाइमेणा :- (बाइ+मेणा) (ना.) गोलभेडा तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिने ।

जस्तै : मलाई बाइमेणाको अचार मिठो हुन्छ ।

१६८) बिको :- (बिर+को) (ना) ढकन, ढकनी, ढाक्ने भाँडो, छोप्ने ।

जस्तै : खानालाई राम्रोसँग बिकोले ढाक्नुपर्छ ।

१६९) बुको :-नभिजेको ।

जस्तै: भैंसीले बुको पिठो खाँदैन ।

१७०) बोल्लो :- (वि) बलियो, काम गर्न जोश गर्ने, आँटिलो, जोशिलो ।

जस्तै : हरि त धेरै बोल्लो छ ।

१७१) बालो :- (वि.) बालक, शिशु, नाबालक, नवजात शिशु ।

जस्तै : भर्खर जन्मेको बालो कमजोरी हुन्छ ।

१७२) बेलाउती :- (ना.) अम्बा, फलफूल, खानेकुरा ।

जस्तै : मलाई बेलाउती खान मनपर्छ ।

१७३) बिलो :- (ना.) भाग, अंश, आफ्नो निजी भाग, हिस्सा ।

जस्तै : आ-आफ्नो बिलो लैजानुपर्छ ।

१७४) बुङ्गो :- (बुङ्गा+ओ) (वि.) गरीब, सम्पत्ति नभएको धनसम्पत्तिको कमजोरी, केही नभएको ।

जस्तै : धनी व्यक्तिले सबै सम्पत्ति सकेर बुङ्गो भएछ ।

१७५) बटुको :- (ना) कटौरा, कचौरा, तरकारी, दूध खान प्रयोग गरिने भाँडो ।

जस्तै : हामी पाहुनालाई बटुकोमा तरकारी दिन्छौं ।

१७६) बुजो :- (ना) बिको, ढाक्नु, बुज्नु, नदेखिने गराउनु ।

जस्तै : दूध राख्ने भाँडोमा राम्रोसँग बुजो लगाएर राख्नुपर्छ ।

१७७) बुड्नु :- (क्रि) डुब्नु, अस्ताउनु, घाम जाने समय, साँझको बेला ।

जस्तै : अब घाम बुड्ने समय भइसक्यो ।

१७८) बुणाबुणी :- (बुणा+बुणी) (वि) बुढाबुढी, पाका मान्छे दिन पुगेका, नाजु कमजोरी अवस्थाका ।

जस्तै : मैले बुणाबुणीलाई साह्रै माया गर्छु ।

१७९) बिपत्ता :- (बेपत्ता) (क्रि.वि.) गायब, बिलाउनु, हराउनु, आफूबाट टाढा हुनु ।

जस्तै : आज मेरो साथी म बाट बेपत्ता भयो ।

(भ)

१८०) भाउँ :- (अ.) अथवा, कुनै प्रसंगमा प्रयोग गरिने थेंगो ।

जस्तै : मेरो साथी आउने भनेको भाउँ आउदैन ।

१८१) भुँडी :- (ना) शरीरमा धेरै मासु थुप्रिनु, पेटमा मासु लाग्नु ।

जस्तै : मेरो साथी भुँडी लागेर कस्तो भएछ ।

१८२) भौँरो :- (ना) भमरा, चरा, सबभन्दा सानो जातको चरा ।

जस्तै : भौँरो चरा सबैभन्दा सानो हुन्छ ।

१८३) भ्याङ्दलो :- (भ्याङ्+दलो) डरलाग्दो, गहिरो खाडल ।

जस्तै : वर्षाको पानीले ठूलो भ्याङ्दलो पारेछ ।

१८४) भक्कल :- (भाकल+अ) (ना.) भाकल, आफ्नो मनले चिताएको पुगेपछि

दिइने बलि ।

जस्तै : साथीले मनले चिताएको पुगेर भाकल चढायो ।

१८५) भुङ्ग्रो :- (ना) भउरो, आगोको ज्वाला ।

जस्तै : आगोको भुङ्ग्रोमा पकाएको खाना मिठो हुन्छ ।

१८६) भट्ट :- भटमास, गेडागुडी, भुटेर खाइने प्रोटिनयुक्त खाना ।

जस्तै : मकै र भट्ट खान धेरै मनपर्छ ।

१८७) भब्बाउनु :- टट्टाउनु, दुख्नु ।

जस्तै : आगोले पोलेको साह्रै भब्बायो ।

१८८) भेंडरी :- (ना.) भिण्डी ।

जस्तै : मलाई भेंडरीको तरकारी मनपर्छ ।

१८९) भन्तिम :- (क्रि.वि.) भन्थ्यौ ।

जस्तै : हामीले विद्यालयमा कविता भन्तिम ।

१९०) भाप्सिलो :- (ना) बनबिरालो, बनमा बस्ने जनावर, बिरालो जस्तै मानिने ।

जस्तै : हाम्रो बारीमा भाप्सिलोले खत्तम बनाइदियो ।

१९१) भासेँ :- खन्चुवा, धेरै खाना खाने, जति पनि खान सक्ने, गणेश जस्तो ।

जस्तै : श्याम त भासै रहेछ ।

१९२) भस्मै :- (क्रि.वि.) योजना विहीन, काम गर्दा केही नसोची सुरुवात गर्नु ।

जस्तै : भस्मै सुरुवात गरेको मेरो काम केही सफल भएन ।

१९३) भुटन :- (ना) घिउतेल, तरकारी पकाउदा राख्ने चिल्लो पदार्थ ।

जस्तै : हामीले तरकारी पकाउदा धेरै भुटन राख्यौं भने मिठो हुन्छ ।

(म)

१९४) मुखाँ : -नाम, मुखमा, अंग विशेष ।

जस्तै: हामीले मुखाँमा सफा राख्नुपर्छ ।

१९५) म्यातै : (क्रि.वि.) भुसुक्कै, बिसर्ने काम, अचानक बिसर्नु ।

जस्तै : मैले त आज किताब ल्याउन म्यातै बिसर्छु ।

१९६) मन्कनु :- मनकन (क्रि) मात्तिनु, घमण्डी बन्नु, कसैको कुरा नमान्नु, आफ्नो जिद्वी गर्नु ।

जस्तै : श्याम त साह्रै मन्किएछ ।

१९७) मकरो :- (ना) माकुरो, किरा वर्गमा पर्ने ।

जस्तै : हाम्रो घरवरिपरि मकरोले जालो लगाएछ ।

१९८) माखो :- भिँगा ।

जस्तै : माखो बसेको खाना खानाले रोग लाग्छ ।

१९९) माचामाच :- (माचा+माच) (क्रि.वि.) धमाधम, एकपछि अर्को हुने, लहर लाग्नु ।

जस्तै: अहिले त कामको खुब माचामाच चलेको छ ।

२००) मिच्छिनु : मन नपर्नु ।

जस्तै: मान्छे देखेपछि मलाई मिच्छिन मन लाग्छ ।

२०१) मुकुतो :- (वि) खुला ठाउँ, जता पनि जान सक्ने खालको ।

जस्तै : मलाई मुकुतो भएको घरमा बस्न मनपर्छ ।

२०२) **मेलोमेसो** :- (मेलो+मेसो) (ना.) चाडपर्व, महान चाडवाड, रमाइलो र भेटघाटको अवसर ।

जस्तै : नेपालीको महान मेलोमेसो भनेको दशैं हो ।

(र)

२०३) **राम्चे** :- (राम+चे) (ना) राम हेर्ने, रमाइलो हेर्ने मान्छे ।

जस्तै : तीजको रामबाट राम्चेहरु फर्किए ।

२०४) **राम** :- (ना) रमिता, मेला, रमाइलो गर्ने मनोरञ्जन गर्ने ।

जस्तै : आज त हामीहरूले तीजको राम गर्ने हो ।

(ल)

२०५) **ल्लाँदोसुहाउदो** :- (ना) क्षमता अनुसारको, भड्किलो नभएको ।

जस्तै : आफ्नो क्षमताले भेटाउने ल्लाँदोसुहाउँदो व्यवहार गर्नुपर्छ ।

२०६) **लिर्किनु** :- (क्रि) चिप्लनु, लड्नु ।

जस्तै : सानो बालक लिर्केर बाटोमा लड्यो ।

२०७) **लिर्कुटी** :- (बा) चिप्लेटी, लर्केर खेल्ने खेल ।

जस्तै : हाम्री बहिनी लिर्कुटी खेल्न मन पराउँछे ।

२०८) **लपनछपन** :- (ना.) लुकाउने, एकभन्दा धेरै कुरा जालखेल गर्न जान्ने ।

जस्तै : हामीहरूले त्यस्तो लपनछपन व्यवहार गर्दैनौ ।

२०९) **लहबरी** :- (ना.) व्यस्त रहने, कामले फुर्सद नपाउने अवस्था ।

जस्तै : आजभोलि गाउँघरमा कामको लहबरी चलेको छ ।

२१०) **लागोभागो** :- भूतप्रेत, मसान ।

जस्तै : खोलाको बाटो हिड्दा लागोभागोले भेटाउछ ।

२११) **लेठा** :- भ्रमेला, भ्रष्ट, अप्ठ्यारो काम गर्न गाह्रो भएको ।

जस्तै : तिमीहरूले घरमा धेरै लेठा लगाउनु हुदैन ।

२१२) **लालकोटी** :- लालुपाते फूल, रातो फूल ।

जस्तै : मलाई लालकोटी फूल मनपर्छ ।

२१३) लोम्नु :- बेर्नु, ढाकेर राख्नु ।

जस्तै : बच्चालाई जाडोमा लोमेर राख्नुपर्छ ।

(स)

२१४) सेँवी :- (ना) सिमी, तरकारी ।

जस्तै : हामी आमाले सेँवीको तरकारी मिठो बनाउनु हुन्छ ।

२१५) सिन्की :- (ना) गुन्द्रुक, मुलाबाट बनाइने परिकार ।

जस्तै : जाडो महिनामा सिन्की खान मनपर्छ ।

२१६) सर्म :- (ना.) लाज, आफूलाई अप्याठ्यारो महसुस हुने अवस्था ।

जस्तै : आजभोलिका मान्छे त लाज पचेका हुन्छन् ।

२१७) सुल्फा :- (ना.) सानो चिलिम, भुसा खाने काठबाट बनाइएको ।

जस्तै : हामी हजुरआमाले सुल्फामा भुसा खानु हुन्थ्यो ।

२१८) सोस्ता :- बोडी, तरकारी ।

जस्तै: मलाई सोस्ताको तरकारी मनपर्छ ।

२१९) सराक :- आकाश, धर्तीमाथिको भाग, गगन ।

जस्तै : आज पानी पर्नलाई सराक कालो निलो भएको छ ।

२२०) साजी :- (वि) ताजा, शुद्ध, स्वस्थ खानेकुरा ।

जस्तै : हामीले साजी तरकारी र खाना खानुपर्छ ।

२२१) सिरिङ्गिनु :- (क्रि) मात्तिनु, कसैलाई नटेर्नु ।

जस्तै : रक्सी खाएको मान्छे कति धेरै सिरिङ्गिन सकेको होला ।

२२२) सुपो :- (ना) नाड्लो ।

जस्तै : चामल केलाउदा सुपो प्रयोग गरिन्छ ।

(ह)

२२३) हराउँच :- हराउँछ, बिलाउँछ, आफूबाट टाढा हुन्छ ।

जस्तै : तिम्रो सामान सुरक्षित राख नभए हराउँच ।

२२४) हडुलो :- (ना) फर्सीको कैंडा ।

जस्तै : मलाई फर्सीको हडुलाको तरकारी मनपर्छ ।

२२५) हलगौणी :- (ना) चर्पी, दिशा गर्ने घर ।

जस्तै : हामी जहिले पनि हलगौणीमा दिशा गर्न जानुपर्छ ।

२२६) हल्टाउके :- (वि) हले, हलाको जस्तो टाउको भएको लाम्चो आकारको ।

जस्तै : उसको टाउको त कस्तो हल्टाउके भएछ ।

२२७) हावाजात :- (ना) यन्त्र हवाइजहाज, उड्ने मेसिनरी साधन ।

जस्तै : आकाशमा कति ठूलो हावाजात उडेको छ ।

२२८) हामले :- (सर्वनाम) हामीले ।

जस्तै : हाम्ले पनि केही गरेर देखाउनुपर्छ ।

२२९) हैच :- (क्रि) होछ, रहेछ, भएछ ।

जस्तै : आहा यो फूल त कस्तो राम्रो हैच ।

२३०) हैरान :- (क्रि.वि.) दिक्कारी, दिक्क, अप्ठ्यारो ।

जस्तै : आजभोलिका केटाकेटीले साह्रै हैरान गराउँछन् ।

२३१) होस :- (नाम) चेतना, ज्ञान बुद्धि ।

जस्तै : कस्तो होस नभएको मान्छे आफ्नो सामान पनि बिर्सेर गयो ।

अध्याय चार

४.१ निष्कर्ष

गुल्मी जिल्लाका शब्दहरूको नमुना सङ्कल गरेर व्याख्या र उदाहरण समेत प्रस्तुत गरिएको छ । जुन यस्ता शब्दहरू छन् गुल्मी जिल्लामा बोलिने शब्द अन्य जिल्लामा अशुद्ध र नबुझिने खालका छन् भने अन्य जिल्लामा बोलिने शब्दहरू गुल्मी जिल्लामा त्यस्तै असजिला र नबुझ्ने खालका देखिन्छन् ।

यस जिल्लामा बोलिने सम्पूर्ण शब्दहरूमा पृथक किसिमका अर्थ लुकेका हुन्छन् । जुन शब्दले गुल्मीका मानिसलाई चिनाउछन् । कुनै शब्दहरू त अन्य जिल्लामा नराम्रो अर्थ दिने खालका रूपमा पनि देखिन्छन् यी शब्दहरूले गुल्मी जिल्लाका मानिस हो भनेर चिन्ने माध्यम पनि बनाउछ । गुल्मी जिल्ला पश्चिमाञ्चल अर्न्तगतको एक विकट पहाडी जिल्ला भनेर पनि चिन्न सकिन्छ । यहाँ प्रसस्त मात्रामा धेरै जातजातीको बसोवासको क्षेत्रका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । यहाँ अधिकांश जनता शिक्षा पाउनबाट बञ्चित भएको देख्न सकिन्छ । त्यसकारण पनि प्रशस्त नयाँ शब्द र अशुद्ध शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यसरी गुल्मी जिल्लाका उपभाषिकाका शब्दहरू विभिन्न भेदका पनि भिन्न खालका पनि देखिन्छन् । कुनै अन्य क्षेत्रमा अशिलल हुने खालका शब्दहरू पनि बोल्ने गरेको पाइन्छ भने कुनै नयाँ शब्दको पनि प्रयोग गरेको देखिन्छ । विभिन्न तरिकाले गुल्मी जिल्लाका शब्दहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

४.२ उपसंहार

शब्दकोश “शब्द र कोश” दुई शब्द मिलेर बनेको हो । यहाँ शब्द भन्नाले भाषाको आधारभूत एकाइ अर्थात् एक वा एक भन्दा बढी अक्षरहरू मिलेर बनेको भाषिक एकाइ भन्ने बुझिन्छ, भने भण्डार भन्नाले समूह वा राशी भन्ने बुझिन्छ । यसमा त शब्दभण्डार मात्र नभएर तिनको हिज्जे उच्चारण, स्रोत, पर्याय, अर्थ प्रयोग आदि सबै सूचनाहरूलाई व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । शब्दकोश भनेको, बृहत नेपाली शब्दकोश मा उल्लेख भए बमोजिम नै भाषाका शब्दहरूको वर्णानुक्रम अनुसार शब्द सङ्कलन गरी व्याकरणात्मक कोटि आदि खुलाएर राखेको पाइन्छ ।

गुल्मेली उपभाषिका मानक लेख्य भाषाभन्दा भिन्न किसिमको देखिन्छ । ध्वनि तहमा भाषा भन्दा भिन्न किसिमको देखिन्छ । ध्वनि तहमा अर्थ र शब्द तहमा र व्याकरणको तहमा समेत यो अन्य भाषिकाभन्दा भिन्न छ ।

विभिन्न थरिका गुल्मेली शब्दहरू संकलन गरी ती शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम अनुसार मिलाएर राखेर तिनको स्रोत, पर्याय, अर्थ प्रयोग आदि सूचना प्रदान गरिएको छ ।

४.३ पूर्वबद्ध

त्यस्तै नयाँ-नयाँ शब्दहरू माथि परीक्षण गर्ने क्रममा धेरै थरीका शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको देखिएको छ । कुनै-कुनै शब्द अति नै सजिला खालका छन् भने कुनै शब्द जटिल खालका पनि पाइन्छन् ।

गुल्मी जिल्ला मगरहरूको बसोबासको जिल्लाका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । यस जिल्ला मगरहरूको बस्ती गर्ने जिल्ला भएर नै यहाँ मगराँती भाषाको बढी प्रयोग गरेको पनि पाइन्छ । गुल्मी जिल्ला शब्दहरूको बढी प्रयोग गर्ने ठाउँ भएता पनि यहाँ बोलिने शब्दहरू शब्दकोशीय रूपमा प्रयोग नगरिएको देखिन्छ । गुल्मी जिल्ला एक पिछडिएको जिल्ला भएता पनि थरि-थरिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । जसले गर्दा थरि-थरिका गुल्मेली उपभाषिकाको

प्रयोग गरेको पाइन्छ । शब्दहरूको प्रयोग गर्ने हुनाले बढी मात्रामा शब्दकोशमा पनि मान्यता दिएको पाइन्छ । गुल्मेली उपभाषिकामा प्रयोग गरिने सम्पूर्ण शब्दहरू सही प्रयोग नगरिएको देखिन्छ, गुल्मी जिल्लामा ठूला-ठूला विद्वान्देखि साधारण व्यक्तिहरू समेत उपभाषिकाहरू प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

विभिन्न दृष्टिकोणबाट हेर्दा गुल्मीका उपभाषिकामा सही प्रयोग नभएको पाइन्छ । यसरी गुल्मीमा प्रयोग गरिने शब्दको बारेमा चर्चा गर्नुपर्दा शब्दकोशीय मान्यताका आधारमा गरेको देखिन्छ । जति धेरै शब्द थुपार्न सक्छ । शब्दहरूको आधारमा नै भाषा सशक्त बन्न सक्छ । शब्दले नै सबै कुरालाई चिनाउन सक्छ । शब्दविना कुनै पनि वाक्य निर्माण नहुन सक्छ । व्याकरणहरूमा शब्द छानेर लेख्ने हुँदा प्राकृत भाषाको व्याकरण लेख्ने काम भयो र तीन थरिका शब्द पाइयो । तत्सम, तद्भव र देश्य चन्द्रिका जस्ता शब्दहरू भेटिए । प्रायः गुल्मीमा प्रयोग गरिने गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरू अन्य ठाउँमा वा जिल्लामा प्रयोग नगरिएको वा कमै मात्रामा प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यसैले गर्दा पनि गुल्मेली शब्दको अलि कमजोर अवस्थामा रहेको देखिन्छ । गुल्मीका शब्दहरू बढ्दो क्रममा प्रयोग गरेको अवस्था देखिएता पनि ती शब्दले भने उचित प्रयोगको स्थान पाएको भने देखिदैन । यस शोधपत्रको शीर्षक अनुसार गुल्मेली उपभाषिकाका शब्दहरूको बारेमा निष्कर्ष स्वरूप यी माथिका कुराहरू भन्न सकिन्छ ।

मानिसहरूले जति धेरै शब्दको प्रयोग गर्छन् त्यति नै धेरै शब्दकोशको भण्डारमा वृद्धि भएको हुन्छ । कुनै-कुनै शब्दले त शब्दकोशमा उचित स्थान पाएको हुन्छ भने कुनै शब्दको भने प्रयोग विहीन अवस्था रहेको पनि देखिन्छ ।

गुल्मी जिल्ला एक पिछडिएको र अर्ध-विकसित जिल्लाका रूपमा चिन्न सकिन्छ । किनकी शत प्रतिशत मानिसहरू शिक्षित छैनन्, त्यसैले सबैले शब्दको प्रयोग गर्ने क्रममा सही रूपमा गर्न सक्दैनन् । शब्दको उच्चारण,

प्रयोगमा त्रुटि देखाउने गरेको पाइन्छ भने अझै शब्दमा नयाँपन ल्याउने उच्चारणमा त्रुटि देखाउने मगरहरूबाट भेटिएको छ । किनकि हाम्रो गुल्मी जिल्ला बढ्दो क्रममा मगर जातिको बासस्थान भएको ठाउँको रूपमा चिन्न सकिन्छ ।

विभिन्न उपभाषिकाका शब्दहरूको अर्थ खुलाएर उदाहरण सहित यसमा प्रष्ट पार्न खोजिएको छ । कुनै शब्द सुन्ने बित्तिकै नयाँ शब्दजस्तो लाग्छ । जुन शब्द अन्य जिल्लामा सुनेका पनि हुँदैनन् ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

पुस्तक

-) न्यौपाने, टंक प्रसाद र भण्डारी, प्रा.डा. पारसमणि, सनलाइट पब्लिकेशन, सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, स्टुडेन्ट्स बुक्स, कीर्तिपूर, काठमाडौं (२०६७, पृष्ठ २९७, २९८)
-) पन्थी, डा. टीकाराम, भाषिक चिन्तन २०६०, पृष्ठ ९५, ९६ - नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान कमलादी काठमाडौं, नेपाल
-) पन्थी, दीन, (सम्पादन) पाल्या गुल्मेली उपभाषिका - नेपाल (२०५९)पृष्ठ १२
-) पन्थी, दीन, पाल्या गुल्मेली उपभाषिका -नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (२०५९) पृष्ठ २३, २४
-) पन्थी, दीन, पाल्या गुल्मेली उपभाषिका -नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृष्ठ ३५, ३६, ३७, ३८, ४२, ४९
-) पराजुली, उत्तरकुमार, नेपाली भाषिका शब्दकोश २०५६- महाशिवरात्री पृष्ठ ४२,६२, ६७, ६८, ६९, ७७, ७९, ८१, ८९, ९४, ११२, १५८, १६२,
-) पोखेल, केशवराज, (सम्पादन) सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान - विद्यार्थी पुस्तक भण्डार भोटाहिटी काठमाडौं (२०५९)
-) बृहत नेपाली शब्दकोश -नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
-) सिंजापति, डा. रामविक्रम, भाषा परिचय - प्रथम संस्करण २०४७ दोस्रो २०५३ पृष्ठ ४४, ४५
-) सिंजापति, रामविक्रम, भाषाको परिचय, (२०४७ प्रथम),२०५३ द्वितीय पृष्ठ ७१

पत्रिका

-) हाम्रो पुरुषार्थ अंक -१, किरण पुस्तकालय तम्घास, गुल्मी २०३९,
-) हाम्रो पुरुषार्थ अंक -८, किरण पुस्तकालय तम्घास, गुल्मी २०६३
-) हाम्रो पुरुषार्थ (अंक ४२), २०५७ पृष्ठ ६६,६७ - नेपाली भाषिक संगोष्ठी
किरण पुस्तकालय तम्घास, गुल्मी
-) हाम्रो पुरुषार्थ (अंक ४२) २०५७, नेपाली भाषिका संगोष्ठी -किरण
पुस्तकालय तम्घास, गुल्मी) पृष्ठ ७५, ७६, ७७, ७८

व्यक्तिगत विवरण

नाम	सीता कुमारी थापा
जन्ममिति	२०४३।४।२०
ठेगाना	
स्थायी	हवाड्दी १, गुल्मी, लुम्बिनी अञ्चल, नेपाल
अस्थायी	रेसुङ्गा नगरपालीका ९, गुल्मी
राष्ट्रियता	नेपाली
लिङ्ग	महिला
बिवाहित/अबिवाहित	बिवाहित
भाषा	नेपाली, अंग्रेजी, हिन्दी
नागरिकता नं	३६४९६ गुल्मी
फोन नं	९८४७१६६६५२
ई-मेल	thapa_sita00745@yahoo.com
पेशा	अध्ययन
अध्यापन अनुमति पत्र	माध्यमिक तह
कम्प्यूटर आधारभूत तालिम	

शैक्षिक योग्यता

तह	वर्ष	केन्द्र	संस्थाको नाम	श्रेणी
एस.एल.सी	२०५९	एच.एम.जि.	श्री नेटा दर्लिङ्ग मा.वि. गुल्मी	पास
आई.एड	२०६२	एच.एस.ई.बी	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस तम्घास, गुल्मी	विंत्तिय
बी.एड	२०६६	त्रि.वि	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस तम्घास, गुल्मी	पास
एम.एड	२०७०	त्रि.वि	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस तम्घास, गुल्मी	अध्ययनरत